

אוסִיפ מנדלשטם

המאה התשע־עשרה והבול המצרי

מסה וקטע פרוזה

תרגמה מרוסית והוסיפה הערות: סיון בסקין

אוסִיפ (יוסף) מנדלשטם, מענקי תור הכסף הרוסי, נולד ב־1891 למשפחה יהודית בוורשה (שהיתה כלולה אז בשטחה של האימפריה הרוסית) ומת ב־1938 בקצה השני של האימפריה הסטליניסטית העצומה, במחנה מעבר של הגולאג במזרח הרחוק. בין שני התאריכים האלה הוא התגורר בסנקט פטרבורג, במוסקבה, בוורונז' (לשם הוגלה זמנית, כסוג של אזהרה ועונש קל) ובמקומות נוספים, שכולם זכו להנצחה מסעירה בשיריו.

אבל יותר מכל זוכרים אותו הקוראים כמשורר של שני מקומות, שמתקיים ביניהם קשר מיוחד: יוון העתיקה ופטרבורג הנאוקלאסית. הקשר הזה מזין את העיקרון שמנדלשטם עצמו ניסח, כשנשאל מהו אֶקְמָאִיזם (הזרם הפואטי שאליו השתייך, יחד עם ידידיו אנה אחמטובה וניקולאי גומילוב), ואמר: "כמיהה לתרבות העולם".

בדורות הבאים, שגדלו בברית המועצות המנותקת מההתפתחויות התרבותיות של שאר העולם, הכמיהה הזאת קיבלה משמעות חדשה, משמעות של רעב לידע על התרבות האסורה שמעבר למסך הברזל, לשפות זרות שהקורא הסובייטי הממוצע לא זכה ללמוד, לזרימת החיים הטבעית עם האוונגארד והארוטיקה והחופש. אבל מנדלשטם עצמו היה בשר מבשרה של תרבות העולם, והיא היתה בשר מבשרה של הפואטיקה שלו. הכמיהה, במקרה שלו, אינה כמיהה לאסור ולחסר, אלא חלק מתשוקת החיים הבסיסית של המשורר. ואפילו מקומות מהוללים בזכות עצמם, כגון יוון ופטרבורג, משתנים ומתעשרים אחרי שעברו תחת ידיו: המשורר הגדול הזה מחזיר הרבה יותר ממה שנטל.

אני מאמינה ששיריו של מנדלשטם זקוקים לפרויקט תרגום גדול נפרד; הפעם אני מציעה לקוראים שתי דוגמאות מהפרוזה שלו, יצירות שזהו למיטב ידיעתי תרגומן הראשון לעברית: המסה הקצרה "המאה התשע־עשרה" והסיפור "הבול המצרי", שמבחינה טכנית אפשר לראות בו לא מסה אלא יצירת בדיון. אבל איזה בדיון! כשיוסף ברודסקי טען שהפרוזה הרוסית הטובה ביותר של המאה העשרים נכתבה על ידי משוררים דווקא, הוא התכוון, ככל הנראה, בדיוק לזה. הפרוזה של מנדלשטם כתובה בטכניקה שלמעשה קרובה מאוד לשירה שלו: שזירת אסוציאציות קרובות ורחוקות, מעולמות תרבותיים שונים אך מחוברים בדרכם, הסתרתם של התפרים וחשיפתם של קשרים חדשים ובלתי צפויים. קורא בלתי מיומן עלול להרגיש – לא שהטקסט אינו נהיר לו, אלא שהמחבר לוקח אותו לריצה מדהימה ומרגשת, שמשאירה אותו בחוסר־נשימה, והוא מתקשה לעמוד בקצב המחשבה של המחבר. אבל קריאה מתוך תשומת

לב והאזנה לטקסט, כשם שמאזינים לקונצרט, מתגמלת לא פחות מהאזנה לקונצרט. קונצרט של תזמורת מעולה שבמעלות, יש לומר. פוליפוניה עקבית, משוכללת ויצרית.

במסה "המאה התשע-עשרה" מנתח מנדלשטם, אחד היוצרים שהקדימו יותר מכולם להבין את המאה העשרים, ונענש על כך על ידי (וידה הלא היא ידו של סטלין), את ההתפתחות האינטלקטואלית של אירופה מהמאה השמונה-עשרה, שעשתה את קפיצת הענק שלה אל תוך האנציקלופדיה, הרציונליות והמהפכה הצרפתית, אל המאה התשע-עשרה, שלקחה את כוח הכמיהה לידע שירשה, אל מחוות "בודהיסטיים", כלשונם, כלומר, אל ההתבוננות והריק. ההתבוננות הזאת, כמו שאנחנו יודעים, התפוצצה אל האמנות המודרניסטית, אל מלחמת העולם הראשונה, אל המהפכה הרוסית הרצחנית, שהרציונליות המבורכת כבר היתה ממנה והלאה. כצפוי, קריאתו של מנדלשטם לבני דורו ללמוד מהישגיה ומפשליהן של שתי המאות הקודמות ולשוב אל השכל הישר, לא זכתה לתשומת לב ולא הצילה את חייו שלו. אבל נדמה שאנחנו, הקוראים במסה שלו כעבור מאה נוספת כמעט, עדיין יכולים להשתמש בתובנותיו, הכתובות במיוחד בשבילנו בכתביה פואטית עצמית, כדי להציל את עצמנו.

עלילת קטע הפרווה השני – "הבול המצרי" – מתרחשת בפטרבורג בקיץ 1917, בימיה הקצרים של הממשלה הזמנית – בין מהפכת פברואר למהפכת אוקטובר. גיבורו של הסיפור הוא צעיר בשם פרנוק, שדמותו מבוססת, במידה רופפת ביותר, על ידיד של מנדלשטם בעל אותו שם (אדם ואמן מרתק בזכות עצמו, אבל מפאת קוצר היריעה נעזב כעת את פרנוק האמיתי ונעבור לזה הספרותי). פרנוק מסתובב בחוצות פטרבורג, ועל ראשו נופלות מיני צרות: קפוטתו, חולצותיו ולבסוף גם הדייט שלו, כפי שהיינו אומרים היום, עוברות כולן בוו אחר זו לאותו אדם, קצין לשעבר ושמו קרז'ובסקי, ובנוסף הוא מנסה ללא הצלחה להגן על אדם הנרדף על ידי אספסוף, וכמעט הופך בעצמו לקרבן הלינץ'. על הסיפור הפשוט הזה מעמיס מנדלשטם עוד ועוד סטיות עלילתיות רבות-קסם. חלקן עומדות בפני עצמן, וחלקן מתחברות יחד לשני חוטי עלילה מקבילים: האחד הוא זיכרונות ילדות של מנדלשטם עצמו, שפעם מקרב את עצמו לגיבורו ופעם מתרחק ממנו, והשני הוא הרהורים מרתקים על אמנות. הגיבורה הלירית הנוספת של הסיפור, שאי אפשר להחמיץ את נוכחותה השורה-בכל, היא פטרבורג עצמה, שנמצאת, כמו הגיבורים האנושיים וכמו העולם כולו באותה עת, על פרשת דרכים מבהילה בין העולם הישן – "מצרים המתוקה של החפצים", כפי שמכנה זאת מנדלשטם – לבין עולם חדש כלשהו, שעדיין אינו נהיר לאיש (אבל נהיר ועוין מאוד למחבר, שכתב את הסיפור בשנים 1927-1928). שילוב הרבדים הזה – ביש המזל של פרנוק, ילדותו של המחבר ושל גיבורו, הנוף העירוני, האמנות – מציג מבט רענן וחד על הנושא האמיתי של הסיפור: "האדם הקטן", זה שיצא מספריהם הפטרבורגיים של פושקין, גוגול ודוסטויבסקי, והחפצים הקטנים שלצדו, שכולם מתפרקים לתוך הזמן והמוות, כמו אותה מצרים עתיקה שצלה רובץ מעל ארמונות העיר.

מלאכת התרגום של "הבול המצרי" היתה כנראה כמעט בלתי-אפשרית ללא הפירוש המבריק שבו השתמשתי, שפורסם ברוסיה ב-2011 (א' לקמנוב, מ' קוטובה, א' רפינה, א')

סרגייבה-קליאטיס, ס' סינלניקוב: "הבול המצרי" של אוסיפ מנדלשטם, הסברים לקורא). מעניין שזהו ככל הנראה הקומנטר הספרותי הראשון שנכתב, בין היתר, באמצעות חכמת המונים: לקמנוב (מבכירי חוקרי יצירתו של מנדלשטם כיום) ועמיתיו פתחו בלוג והציעו לקוראיהם לתרום לפירוש מהידע והניסיון שלהם. כשלעצמי, השתדלתי לא להעמיס בהערות שוליים יתר על המידה, אבל מובן שמספר מסוים של הערות היה הכרחי. עם זאת, אני מקווה שהצלחתי לתת לקורא העברי את המפתח לטקסט הנפלא והסוחף הזה.

ס"ב

המאה התשע-עשרה

על המאה התשע-עשרה אפשר להחיל את דבריו של בודלר על האלבטרוס: "כנפי הענק שלו מונעות ממנו ללכת".

בראשיתה עוד ניסתה המאה להילחם נגד כוח המשיכה של הארץ, על ידי קפיצות מפרכסות, חצאי נסיקות גמלוניות וכבדות; סופה כבר היה מונח ללא ניע, מכוסה באוהל העצים של הכנפיים חסרות הפרופורציה. מנוחת היאוש. הכנפיים מוחצות אותה, סותרות את ייעודן הטבעי.

כנפי הענק של המאה התשע-עשרה הן כוחות הידע שלה. כישורי רכישת הידע של המאה התשע-עשרה לא עמדו בשום קנה מידה עם כוח הרצון שלה, עם אופייה, עם גדילתה המוסרית. כעין עצומה, קיקלופית – כישורי רכישת הידע של המאה התשע-עשרה פונים אל העבר ואל העתיד. שום דבר למעט חוש הראייה, הריק והטורף, שבוולע כל דבר וכל עידן באותה הרעבתנות.

על סף המאה התשע-עשרה שירבט דר'אוויין¹ על לוח הצפחה טורי-שיר אחדים, שהיו יכולים לשמש מוטיב חוזר למאה הקרבה כולה: "נְהַר הַזֶּמֶן סוֹחֵף בְּרָצֶף / אֶת מַעֲשֵׂינֵנוּ הַדְּלִים, / מְטַבֵּיעַ הוּא בְּתֵהוּם הַנֶּצֶחַ / גְּבִירִים, אֲמוֹת וּמַמְשָׁלִים. / וְאִם דְּבַר-מָה שׁוֹרֵד בְּסֶתֶר / קוֹלוֹת שֶׁל לִידָה וְשׁוֹפָר, / גַּם הוּא יֵאבֵד, כִּמּוֹ כָּל הַיָּתֵר, / בְּפִי הַנֶּצֶחַ הָאֶכְזֹר."

כאן, בשפתה החלודה של המאה הבלה, מבוטאת במלוא העצמה ובמלוא כושר הנבואה המחשבה הנסתר של העתיד – הלקח העילאי שלו נברר, בסיסו מוצג לעינינו. הלקח הזה הוא הרלטיוויזם, היחסיות: ואם דבר-מה שורד בסתר...

מהות הפעילות הלמדנית של המאה התשע-עשרה מצויה בהקרנה. המאה שחלפה לא אהבה לדבר על עצמה בגוף ראשון, אך היא אהבה להקרין את עצמה על מסך העידנים האחרים, ובכך התמצו חייה ותנועתה. את מחשבתה חסרת המנוח, כזרקור ענק ומשוגע, היא פיזרה בשמי ההיסטוריה השחורים: חיטטה בזרועות האור העצומות בריק הזמנים; שלתה מתוך העלטה

¹ ג"ר דר'אוויין (1816-1743) – משורר רוסי קלאסיציסט.

פיסה זו או אחרת, שרפה אותה בבוהק המסנוור של חוקי ההיסטוריה ובאדישותה אַפְשֶׁרָה לה לשוב ולטבול באֵין, כאילו דבר לא קרה.

יותר מזרקור אחד חיטט בשמים האיומים הללו: כל המדעים (למעט המתמטיקה) היו למתודולוגיות של עצמן, תלושות ומפלצתיות. ניצחון המתודה העירומה על הבנת המהות היה מלא ומוחלט – כל המדעים כולם דיברו על המתודה שלהם בכנות, ברצון ובשאר-רוח גדולים יותר מאשר על פעילותם הישירה. המתודה מגדירה את המדע: מספר המתודולוגיות הוא כמספר המדעים. המקרה האופייני ביותר הוא הפילוסופיה: לאורך המאה כולה היא העדיפה להסתפק ב"הקדמות לפילוסופיה", הקדימה בלי סוף, גררה לאנשהו וזרקה. וכל המדעים כולם חיטטו יחדיו בשמים נטולי הכוכבים (והשמים של המאה הזאת היו נטולי כוכבים עד כדי פליאה) בזרועות המתודולוגיות שלהם, מבלי להיתקל בהתנגדות בתוך הריק הרך והתלוש. שוב ושוב אני נמשך לציטוטים מהמאה השמונה-עשרה התמימה והחכמה, והנה עתה אני נזכר בפסוקי המכתב המפורסם של לומנוסוב:² "שׁוֹכְלוֹב יִקְרִי, טְעוֹת הָרֶת-גּוֹרֵל / עוֹשִׂים הַמְּבַכְרִים יְכֻכִּית עַל מִינְרֵל."

מנין הפתוס הזה, הפתוס הנשגב של השימושיות, מנין החום הפנימי הזה, המחמם את ההרהור הפואטי על גורלה של תעשיית עיבוד החומרים; איזה ניגוד חריף לאדישות הבוהקת והצוננת של המחשבה המדעית של המאה התשע-עשרה?...

המאה השמונה-עשרה היתה המאה של הסקולריזציה, כלומר חילון המחשבה והפעילות האנושית. השנאה לכוהנים, לפולחן הדתי, השנאה לליטורגיה מושרשת עמוק בתוך דמה. בלי להיות מאת המאבק החברתי בעיקרה, היא היתה העידן שבו החברה חשה את כאב השייכות לקסטה. הדטרמיניזם שנורש מימי הביניים הכביד על הפילוסופיה ועל ההשכלה ועל הניסויים הפוליטיים שלה עד ל-Tiers état.

קֶסֶט הַכּוֹהֲנִים, קֶסֶט הַלּוֹחֲמִים, קֶסֶט עוֹבְדֵי הָאֲדָמָה – הנה המושגים שבהם השתמשו "המוחות הנאורים". אלה ממש אינן זהות למעמדות: כל האלמנטים שנמנו כאן נתפסו כהכרחיים במבנה הקדוש של כל חברה. האנרגיה הצבורה העצומה של המאבק החברתי חיפשה לעצמה מוצא. כל הצרכים האגרסיביים של המאה, כל כוחות הזעם העקרוני שלה נמטרו על קסטת הכוהנים. נראה שסדן העקרונות הכבירים כולו שימש אך ורק לחישול הפטיש שבו יהיה אפשר לרסק את הכוהנים השנואים. לא היתה מאה רגישה יותר לכל דבר שריח של כהונה נודף ממנו – עשן המזבח וכל סוג של קטורת צרבו בנחיריה של חייט הטרף וגרמו לעמוד השדרה שלה להזדקף. "קוֹל הַחֵץ, צִלְצוֹל הַקֶּשֶׁת, / בְּעֶשֶׂן נְמוֹג פִּיתוֹן..."³

הליטורגיה היתה לקוץ בגופה של המאה השמונה-עשרה. היא לא ראתה סביבה דבר שלא היה כרוך כך או אחרת בליטורגיה, שלא נבע ממנה. הארכיטקטורה, המוזיקה, הציור – הכל הוקרן מאותו מרכז, ועל המרכז הזה נגזרה השמדה.

² מ"ו לומנוסוב (1711-1765) – מדען רב-תחומי ומשורר, גדול המלומדים הרוסים במאה השמונה-עשרה, מייסד אוניברסיטת מוסקבה.

³ מתוך שיר של פושקין. פיתון הוא מפלצת מיתולוגית שחוסלה על ידי האל אפולו.

בקומפוזיציה בציור קיימת שאלה אחת, הקובעת את התנועה ואת שיווי המשקל של הצבעים: מהו מקור האור? כך המאה השמונה-עשרה, שדחתה את מקור האור שאותו ירשה מסיבות היסטוריות, היתה צריכה לפתור בעיה זו מחדש בעצמה. והיא פתרה אותה באופן המיוחד לה, על ידי פריצת חלון אל תוך הפגאניות שהיא עצמה המציאה, אל תוך העת העתיקה המדומה, ממש לא פילולוגית ולא אמיתית, כי אם צדדית, שימושית, שהומצאה אֲד־הוֹק, לספינק הצורך ההיסטורי שהבשיל.

תכונותיה הרציונליות של המיתולוגיה תאמו באופן מושלם את הצורך הזה של המאה, מכיוון שהן אפשרו לה לאכלס את השמים המרוקנים בדמויות אנושיות, גמישות וצייתניות לאהבה העצמית הקפריזית של התקופה. באשר לִדְאִיזִם, הרי שהוא סבל הכל, מוכן היה לסבול הכל, ובלבד שישמרו לו את משמעותו הצנועה כסקיצת-הכנה, שלא לומר אריג-קנבס ריק. ככל שהתקרבה המהפכה הצרפתית הגדולה, זכתה התאטרליזציה הפְּסִידוֹ-עֵתִיקָה של החיים והפוליטיקה להצלחות גדולות יותר, ולקראת רגע המהפכה עצמה כבר נאלצו הפעילים המעשיים לנוע ולהיאבק בתוך המון סמיך של האנשות ושל אלגוריות, בתוך המרחב הצר של קלעי תאטרון של ממש, על במת הדרמה העתיקה המבויתת. כאשר אֵלוֹת הנקם האמיתיות של השיגעון העתיק ירדו אל תאטרון הקרטון העלוב הזה, תחילה היה קשה להאמין בקרקוש המנופח של החגיגות האזרחיות ושל המקהלות העירוניות, ורק שירתו של שְׁנִיָּה⁴, שירת השיגעון העתיק האמיתית, הוכיחה באופן מוחשי שקיימת ברית בין התבונה לאלות הנקם, שהרוח הַיִּמִּבִּית העתיקה, שהציתה אי אז את הַיִּמְבִּים הראשונים של אֶרְכִּילוֹכּוֹס⁵ עודנה חיה בנפש האירופית המרדנית.

רוח השיגעון העתיק התבטאה במלוא פארה-המשתאות ובמלוא השגב הקודר במהפכה הצרפתית. האם לא היא שהשליכה את הוֹיִרְנִיִּים על ההר ואת ההר על הוֹיִרְנִיִּים? האם לא היא שניצתה בלהבות המצנפת הפריגית ובצימאון הבלתי-נִתְפֶּסס להשמדה הדדית, שקרע את קרְבֵי הַקּוֹנְבֶּנְט? החירות, השוויון והאחוה – בשילוש הזה לא נותר מקום לאלות הנקם של העת העתיקה, המשתוללת האמיתית. היא לא הוזמנה למשתה: היא באה בעצמה, היא התייצבה ללא הזמנה, דיברו אליה בשפת התבונה, אך לאט לאט היא הפכה את מתנגדיה העזים ביותר לחסידיה.

המהפכה הצרפתית נגמרה כאשר רוח השיגעון העתיק נטשה אותה: היא שרפה את הכהונה, הרגה את הדטרמיניזם החברתי, השלימה את מפעל חילונה של אירופה ונפלטה אל

⁴ אנדרה שְׁנִיָּה (Chénier, 1762-1794), יליד קונסטנטינופול, הוא מהמשוררים הצרפתיים הבולטים במאה השמונה-עשרה – מאה מרכזית מאוד, כמובן, בכל הכוון בהגות הפוליטית והרציונליסטית בצרפת, ופה ושם גם בפרווה שאינה הגותית, אך דלה עד להתמיה מבחינת יכולת השירי. שניה הוא מהיחידים במשוררי צרפת בני "עידן האורות" שיצירתם עמדה במבחן הזמן. שירתו הושפעה עמוקות משירת העולם העתיק – הן תוכנית הן צורנית (לכך מכוון מנדלשטם בדברו על הַיִּמְבִּים, משקל ששאל שניה ממשוררי העת העתיקה). שניה הוצא להורג בגיליוטינה בעיצומה של המהפכה הצרפתית.

⁵ משורר יווני בן המאה השביעית לפני הספירה, יליד האי פְּרוֹס.

חופה של המאה התשע-עשרה כשהיא כבר בלתי-מובנת – לא ראשה של המדווה, כי אם צרור אצות-ים. מתוך ברית התבונה ואלות הנקם נולד ממזר, הזר באותה מידה הן לשכלתנות הגבוהה של האנציקלופדיה מעידן הנאורות הן להשתוללות העתיקה של סערת המהפכה: הרומנטיקה. אך בהמשך זרימתה התרחקה המאה התשע-עשרה מקודמתה הרבה יותר מכפי שהתרחקה בתקופת הרומנטיקה.

המאה התשע-עשרה היתה מוליכת ההשפעה הבוהיסטית בתרבות האירופית. היא נשאה בתוכה את היסוד הזר, העוין ורב העצמה, שבו נאבקה ההיסטוריה שלנו כולה – מאבק פעיל, פעלתן, דיאלקטי לכל עומקו, חי – בין כוחות המפרים זה את זה. היא היתה ערש הנירוונה, שחסמה כל קרן אור של רכישת הידע הפעילה.

אֲנִי עֲרִיסָה / שְׁכַף-יָד מְעֻסָּלֶת / בְּתוֹךְ מְעָרָה: / דְּמָמָה, דְּמָמָה⁶

הבוהיזם הסמוי, הנטייה הפנימית, הרקב הנסתר. המאה לא האמינה בבוהיזם, אלא נשאה אותו בתוכה כְּלִילָה פְּנִימִי, כעיורון הדם, כפחד נסתר וכחולשה מסחררת. בוהיזם במדע תחת מעטה דק של פוֹזִיטִיבִיזְם טֶרַחֲנִית; בוהיזם באמנות, ברומן האנליטי של האחים גוֹנְקוֹר ושל פְּלוֹבֶר; בוהיזם בדת, המביט מכל חורי תורת הקדמה, המכין את ניצחונה של התאוסופיה החדשנית, שאיננה אלא הדת הבורגנית של הקדמה, דתו של הרוקח, מר אוֹמָה,⁷ שמתכוננת למסע רחוק ומצוידת באביוזי שיט מטפייזים.

נדמה לי שאין מקריות במשיכתם של האחים גוֹנְקוֹר ושל שותפיהם לדעות, האימפרסיוניסטים הצרפתים הראשונים, לאמנות היפנית, להדפסיו של הוֹקֻסָאִי, לז'אנר הטאנקה בכל צורותיו, כלומר לקומופוזיציה המושלמת והסגורה בתוך עצמה. הרומן "מדאם בובארי" כולו כתוב בשיטת הטאנקה. לכן פְּלוֹבֶר כתב אותו לאט כל כך ותוך ייסורים קשים כל כך – משום שאחרי כל מילה חמישית נאלץ להתחיל מהתחלה.

הטאנקה היא הצורה המועדפת של האמנות המולקולרית. היא אינה מיניאטורה, ותהיה זו טעות גסה לבלבל בגלל קוצרה בינה לבין המיניאטורה. אין לה קנה-מידה, משום שאין בה עלילה. היא אינה מתייחסת בשום דרך לעולם, מכיוון שהיא עצמה הִנָּה עולם ותנועת סער פנימית מתמדת בתוך הפרודות.

ענף עץ הדובדבן וחרוט השלג של ההר האהוב, פטרונם של אמני ההדפס היפנים, משתקפים בלכה הבוהקת של כל משפט ממשפטי הרומן המלוטש של פְּלוֹבֶר. הכל כאן מכוסה בלכת ההתבוננות הטהורה, ובדומה לפני העץ המלוטש, סגנונו של הרומן יכול לשקף כל דבר. אם יצירות מסוג זה לא הבהילו את בני דורן, יש לייחס זאת לאטימות המפלואה שלהם ולחוסר רגישותם לאמנות. ייתכן שהחכם בכל מבקריו של פְּלוֹבֶר היה התובע הקיסרי, שניחש ברומן איזו סכנה. אך למרבה הצער, הוא לא חיפש אותה במקום שבו היא הסתתרה.

המאה התשע-עשרה בביטוייה הקיצוניים ביותר היתה צריכה להגיע לז'אנר הטאנקה, לשירת האין ולבוהיזם באמנות. למעשה, יפן וסין כלל אינן מזרח, כי אם סוף מערב: הן

⁶ מתוך שירו של פול וֶרְלֵיֶן (Verlaine, 1844-1896).

⁷ דמות הרוקח בספרו של פְּלוֹבֶר "מדאם בובארי".

נמצאות מערבה מלונדון ומפריז. המאה שחלפה התעמקה דווקא בכיוון המערב ולא המזרח, ונפגשה עם הקצה של המזרח-מערב בשאיפתה לגבול.

בעודנו מתבוננים ברומן הצרפתי האנליטי כבפסגת הבודהיזם המערבי של המאה התשע-עשרה, אנו משתכנעים בעקרותו המלאה מבחינה ספרותית. לא היו לו ולא יכלו להיות לו, מבחינה מהותית, שום ממשיכים, היו לו רק חקיינים תמימים וגם עתה מספרם עודנו רב מאוד. הרומנים של טולסטוי הם אפוס טהור וצורת אמנות אירופית בריאה לחלוטין. הרומן הסינתטי של רומן רולאן יצר קרע חד ביחס למסורת הרומן האנליטי הצרפתי, והוא משיק לרומן הסינתטי של המאה התשע-עשרה, בעיקר ל"וילהלם מייסטר" של גתה, שאליו קושר אותו האמצעי האמנותי העיקרי שלו.

קיים סוג ייחודי של העיוורון הסינתטי הזה לתופעות אינדיווידואליות. גתה ורומן רולאן מתארים נופים פסיכולוגיים, נופים של אופי ומצבים נפשיים, אך צורת הטאנקה היפנית-פּלּוּבְּרִית האנליטית זרה להם. בעורקיה של כל מאה זורם דם לא לה, וככל שהמאה חזקה יותר, אינטנסיבית יותר מבחינה היסטורית, כן כבד משקלו של הדם הזר הזה.

אחרי המאה השמונה-עשרה, שלא הבינה דבר, לא אחזה ולו בחוש הקל ביותר למתודה ההיסטורית-השוואתית ונזרקה בעולמות שלא היו נהירים לה, כגור חתולים עיוור בתוך סל, הגיעה מאת הבנת-הכל – מאת היחסיות, בעלת יכולת מטמורפוזה מפלצתית – המאה התשע-עשרה. אך הרצון למטמורפוזה היסטורית ולהבנת-כל הוא חולף ובלתי-קבוע, והמאה שלנו מתחילה בסימן חוסר הסובלנות הנשגב, האקסקלוסיביות וחוסר ההבנה המודע של העולמות האחרים. בעורקי המאה שלנו זורם דמן הכבד של תרבויות מונומנטליות מרוחקות ביותר, אולי התרבות המצרית והאשורית: "נַחֲמוֹנוּ רוּחוֹת־שַׁחֲרִית, / וּבְתַכְלֵת עֵתָה מִתְגַּלִּים / דֵּק כְּנָפֵי שְׂפִירִית אֲשׁוּרִית, / דְּלוּגֵי מִפְּרָקִים אֶפְלִים."⁸

ביחס למאה החדשה הזאת, הענקית וקשת-העורף, כולנו מתיישבים חדשים. אירופיזציה והומניזציה של המאה העשרים, חימומה בחום הטלאולוגי – זוהי משימתם של ניצולי התרסקות המאה התשע-עשרה, שרצון הגורל זרק אותם ליבשת ההיסטורית החדשה.

ובעבודה הזאת קל יותר להישען לא על האתמול, כי אם על השלשום ההיסטורי. הנוסחאות הבסיסיות, המושגים הכלליים של המאה השמונה-עשרה יכולים להועיל שוב. "החישוב הסקפטי של האנציקלופדיה", רוח הצדק של החוזה הטבעי, המטריאליזם הנאיבי שהיה ללעג מתנשא כל כך, התבונה הסכמטית ורוח השכל הישר עוד ישרתו את האנושות. אין זה הזמן לחשוש מפני הרציונליות. השורש האיר-רציונלי של העידן הקרב ובא, השורש העצום, הבלתי-מחושב של שתיים, בדומה למקדש אבן של אל זר, מטיל עלינו את צלו. בימים כאלה תבונתם של האנציקלופדיסטים היא אש הקודש של פרומתאוס.

1922

⁸ מתוך שירו של מנדלשטם עצמו.

הבול המצרי

איני אוהב כתבי יד מגולגלים. יש בהם כבדים וספוגים בשמן הזמן, כשופרו של המלאך.

1.

המשרתת הפולנייה הלכה לכנסייתו של קווארנגי – לרכל ולהתפלל למרים אם אלוהים. בלילה היה חלום על סיני העונד על גופו תיקייד של נשים, כמו מחרוזת של שכוויי-יערות, ועל דו־קרב־קוקייה אמריקני, המסתכם בכך שהיריבים יורים מאקדחים במזוננים עם כלי אוכל, בקסות דיו ובציורי השמן של השושלת.

משפחתי, אני מציע לך סמל של בית אצולה: כוס עם מים רתוחים. בדמות טעם הלוואי של הגומי שבמי פטרבורג המבושלים שותה אני את האלמוות הביתי שלא צלח. כוחו הצנטריפוגלי של הזמן פיזר את כיסאותינו הווינאיים ואת צלחותינו ההולנדיות עם הפרחים הכחולים. דבר לא נשאר. שלושים שנה חלפו כשרפה אטית. שלושים שנה לחכה הלהבה הלבנה הקרה את גב המראות עם התגים של ההוצאה לפועל.

אך כיצד נוכל להתנתק ממך, מצרים המתוקה של החפצים? הנצח המוחשי של חדר ההסבה, של חדר השינה, של חדר העבודה. כיצד נכפר על אשמתנו? את רוצה את ואלהלה:¹⁰ מחסני קוקרוב.¹¹ לאחסון! וכבר חברי הצוותים, המרקדים מרוב אימה, מרימים את פסנתר ה"מיניון" הביתי, כמו מטאור שחור מצופה לכה, שנפל משמים. בדי השק נשפכים כמו גלימות כמורה. הראי הגדול שוחה על צדו במורד גרם המדרגות, מתמרן בכל קומה במלוא גובהו הדקלי.

בערב תלה פרנוק את הקפוטה על משענת הכיסא הווינאי: בשעות הלילה היא היתה אמורה לתת לכתפיה ולשרוליה לנוח, לישון שנת צמר נמרצת. מי יודע, אולי הקפוטה מתגלגלת על הקשת הווינאית, שבה לנעוריה, בקיצור, משחקת?.. ידידתם חסרת החוליות של הגברים הצעירים מתגעגעת לטריפטיכון המראות אצל חייט הקומות היוקרתיות... את מה שהיה במדידות שק פשוט – ספק שריון אבירים ספק אפודה מפוקפקת – כיסה החייט האמן בשרטוטי הגיר הפיתגורי והפיח בו חיים וחלקות-קווים:

"לכי, יפתי, וחי! נצצי בקונצ'רטים, שאי דברים, אהבי ועשי שגיאות!"

"אח, מְרוּוֹס, מְרוּוֹס, מה עשית! לשם מה גזלת מפרנוק את המעטפת הארצית שלו, לשם

מה הפרדת אותו מאחותו האהובה?"

"ישן?"

"ישן!.. רמאי, חבל לבזבז עליו חשמל!"

⁹ ג'קומו קווארנגי (1744-1817) – אדריכל איטלקי שבנה בניינים חשובים רבים בסנקט פטרבורג (אבל דווקא לא את הכנסייה הקתולית המזכרת כאן).

¹⁰ במיתולוגיה הנורדית, היכל האל אודין ומקום מושבם של הלוחמים שמתו מות גיבורים בשדה הקרב.

¹¹ חברה לאחסון זמני של רהיטים, שנתנה שירות לבני פטרבורג רבים בחודשי הקיץ, כאשר עברו לבתי נופש וחסכו את דמי השכירות של הדירה העירונית.

גרגרי הקפה האחרונים נעלמו במכתש המטחנה־תיבת הנגינה.

הגנבה התרחשה.

מרוויס חטף אותה, כמו אישה סבינית.¹²

אנחנו מודדים את הזמן בשנים; אולם לאמתו של דבר, בכל דירה בשדרת קאמנואוסטרובסקי הזמן מתנפץ לשושלות ולמאות.

ניהול הבית לעולם מרשים בממדיו. ימי החיים אינם יודעים גבולות: מההשתלטות על האלף־בית הגרמני הגותי ועד השומן הזהוב של הכיסונים המטוגנים באוניברסיטה.

ריחו הגאות והנוח להיעלב של הבנוזין וניחוחו השמנוני של הקרוסין טוב הלב שומרים על הדירה הפגיעה באזור המטבח, לשם מתפרצים חצרנים עם קטפולטות של עצים להסקה. הסחבות והמברשות המאובקות מחממות את דמה הלבן.

בראשית היו שולחן עבודה של נגרים ומפת העולם של הוצאת איליין.¹³

פרנוק מצא בה נחמה. נייר הפשתן שאינו נקרע גרם לו להירגע. מצביע בעט על האוקיאנוסים ועל היבשות, הוא הרכיב מסלולים של מסעות מדהימים, השווה את קווי המתאר האווריריים של אירופה הארית למגף הקהה של אפריקה ולאוסטרליה שצורתה אינה מבטאת דבר. בדרום אמריקה, החל בפטגוניה, הוא גם כן מצא חריפות מסוימת.

הכבוד למפת איליין נשאר בדמו של פרנוק עוד מהימים האגדיים שבהם סבר שההמיספרות בצבעי אקוומרין ואוכרה, התחומות ברשת קווי הרוחב כשני כדורי משחק גדולים, קיבלו את הסמכויות למשימת ההמחשה שלהן מהלשכה הלוהטת של פנים כדור הארץ עצמו, ושהן מכילות בתוכן, כגלולות מזינות, את המרחב ואת המרחק המרוכז.

האין זה אותו רגש שבו זמרת¹⁴ מהאסכולה האיטלקית, המתכוננת לנדידת מסע ההופעות אל אמריקה הצעירה עדיין, מכסה בקולה את המפה, מודדת את האוקיאנוס בגוון המתכתי שלו, בודקת את הדופק חסר הניסיון של מכוונת ספינת הקיטור ברולדות ובטרמולו...

על רשתית אישיונה מתהפכות אותן שתי אמריקות, כמו שני תיקי ציידים ירוקים עם וושינגטון ועם האמזונס. היא מתחדשת על המפה בנסיעת הים המלוכה הראשונה, מנחשת עתידות על פי דולרים ושטרות רוסיים של מאה רובלים, על רשרושם החורפי.

שנות החמישים רימו אותה. שום bel canto לא ימתיק אותן. אותם שמים, נמוכים בכל מקום, בצבעים של תקרות ושל מדי פקידים, אותם אולמות קריאה מעושנים, אותם דגלים של ה"טיימס" וה"דומוסטי"¹⁵ שהורדו בלב המאה לחצי התורן. ולבסוף, רוסיה...

¹² מנדלשטם מדמה את חטיפת הקפוטה על ידי החייט מרוויס לחטיפת הנשים הסביניות על ידי הדור הראשון של בני רומא, שהורכב מגברים בלבד. הם הזמינו את הסבינים, בני העיר השכנה, לחגיגה, ובמהלכה חטפו את נשותיהם.

¹³ בית ההוצאה הראשון ברוסיה שהתמחה במפות.

¹⁴ הזמרת שמנדלשטם מזכיר כאן ובהמשך היא כוכבת האופרה האיטלקיה אנג'לינה בוזיו (1829-1859), שמתה בסנקט פטרבורג.

¹⁵ עיתון פטרבורגי מרכזי.

ידגדגו את אוזניה הקטנות: "ק'רשצ'אטיק", "שצ'אסטיה", "שצ'אונל".¹⁶ יקרע את פיה עד האוזניים הצליל הבלתי־יאמן, הבלתי־אפשרי: חיריק קשה. ואחר כך נערי משמר הכבוד המלכותי יעופפו לתפילת האשכבה בכנסייתו של קווארנגי. ציפורי הזהב אוכלות הנבלות תנקרנה במרנגת הרומית־קתולית. כמה גבוה הונח ארונה! הזהו מוות? המוות אינו מעז להשמיע קול קטן בנוכחות הסגל הדיפלומטי.

"נשתיק אותו בנוצות מצנפת, בשוטרים, במוצרט!"
כאן חלפו במוחו הדמויות הקדחתניות מהרומנים של בלזק ושל סטנדל: בחורים צעירים שבאו לכבוש את פריז ומוחים את נעליהם בממחטות בכניסה לבתי מיוחסים – והוא יצא להשיב את הקפוטה בכוח.

החייט מרוויס התגורר ברחוב מונטנאיה, ממש ליד הליקאום, אבל השאלה אם תפר למען תלמידי הליקאום, נותרה פתוחה לרווחה; זאת היתה בעיקר הנחה, בדומה להנחה שדייג על נהר הריין דג דגי שמך ולא איזה זבל. הכל הצביע על כך שבראשו של מרוויס כלל אינה שוכנת מלאכת התפירה, כי אם דבר מה חשוב יותר. לא לחינם עפו אליו ממרחקים קרובי משפחתו, ואילו הלקוח היה נסוג, המום ומתחרט.

"אך מי ייתן לילדי לחמנייה בחמאה?" אמר מרוויס והחוזה בידו תנועה שכמו מוציאה את החמאה, ובאוויר הציפורי של דירת החייט הזה פרנוק לא רק את החמאה עם סמליל הכוכב, העשויה קפלים־קפלים של עלי כותרת דומעים, אלא אפילו צורות של צנוניות. לאחר מכן הסיט מרוויס את השיחה במיומנות לעורך הדין גרוזנברג, שהזמין ממנו בחודש ינואר את מדי הסנאטור, הכניס לסיפור משום מה את בנו אהרון הלומד בקונסרבטוריון, הסתבך, התנער וחמק אל מעבר למחיצה.

"אם כן" חשב פרנוק, "אולי כך צריך להיות, אולי הקפוטה היא כבר לא קיימת, אולי הוא באמת מכר אותה, כמו שהוא אומר, כדי לשלם על הצמר."
בנוסף, אם ניזכר, מרוויס אינו חש את גזרת הקפוטה – הוא גולש אל המקטורן, שכל הנראה מוכר לו יותר.

ללוסיאן דה רוב־מפֶּרה¹⁷ היה ביגוד תחתון מפֶּשתן גס וחליפה גמלונית שנתפרה על ידי חייט כפרי; הוא אכל ערמונים ברחוב ופחד מקונסיירז'יות. פעם אחת הוא התגלח ביום המזל שלו, ועתידו נולד מתוך קצף הסבון. פרנוק עמד לבדו, נשכח על ידי החייט מרוויס ומשפחתו. מבטו נפל על המחיצה שמאחוריה נשמע, כדבש יהודי סמיך, שאונו של קונטראלטו נשי. המחיצה הזאת, המצופה בגלויות, היתה איקונוסטאזיס¹⁸ מזור למדי.

¹⁶ קרשצ'אטיק הוא שם הרחוב הראשי של קייב דווקא. שצ'אסטיה – ברוסית: "אושר"; שצ'אונל: "חמציץ". הפסקה הזאת מתייחסת לצלילי השפה הרוסית, המוזרים מן הסתם לאוזנה האיטלקית של בוויז.

¹⁷ דמות מספריו של בלזק.

¹⁸ מחיצה בין החלל המרכזי לאזור המזבח בכנסייה, המעוטרת באיקונות.

היה כאן פושקין עם פנים עקומות ובמעיל פרווה, שאי־אלו אדונים הדומים לנושאי לפידים הוציאו אותו מתוך כרכרה צרה כמו בוטקה של שומר, ובלי לשים לב לרכב המופתע בכובע של מטרופוליט, התכוונו להשליכו אל תוך מבואת הבניין. לצדו הטייס המיושן מהמאה התשע־עשרה – סנטוס־דימון¹⁹ במקטורן עם שני טורי כפתורים ועם מחזיקי מפתחות מחוברים – שמשחק איתני הטבע השליך אותו מתוך סל הכדור הפורה, והוא נתלה על חבל, זורק מבטים בקונדור דואה. בהמשך היו מוצגים הולנדים על קביים של קרקס, שרצים במארש של עגורים דרך ארצם הקטנה כולה.

2.

מקומות שבהם בני פטרבורג קובעים פגישות זה עם זה, אינם מגוונים במיוחד. הם קודשו על ידי הוותק, על ידי צבעם הירוק הימי של השמים ועל ידי הנייבה.²⁰ היה אפשר לסמנם באיקסים על מפת העיר, בין הגנים כבדי הגיזה ורחובות הקרטון. אולי הם מתחלפים במהלך ההיסטוריה, אבל לפני הסוף, כשחום התקופה קפץ לשלושים ושבע נקודה שלוש, והחיים דהרו על פי קריאת שווא, כמו שיירת כבאים שמרעידה בלילה את שדרת נייבסקי הלבנה, הם היו ספורים: ראשית, הביתן בסגנון גאוקלאסי בגן אינז'נרני, שלשם זר היה מתבייש אפילו להציץ, כדי לא להסתבך בענייניהם של אחרים ולא להיאלץ לשיר ללא כל התרעה מוקדמת אריה איטלקית; שנית, הספינקסים מתפי מול בניין האוניברסיטה; שלישית – קשת לא בולטת בסופו של רחוב גאלרנאיה, שאינה מסוגלת אפילו לשמש מחסה מפני הגשם; רביעית – שביל צדדי אחד בגן לטני, שמיקומו פרח מזיכרוני, אבל כל אדם יודע־דבר יצביע עליו ללא קושי. זה הכל. רק משוגעים סחטו פגישה ליד פרש הנחושת או ליד עמוד אלכסנדר.

היה היה בפטרבורג איש קטן בנעלי לכה, בזוי בעיני השוערים והנשים. שמו היה פרנוק. בימי האביב הראשונים נהג לרוץ אל הרחוב ולדהור בפרסות־כבשה על המדרכות שטרם התייבשו.

הוא רצה להתקבל למשרת מתורגמן במשרד החוץ, לשכנע את יוון לעשות צעד נועז כלשהו ולכתוב תזכיר.

בפברואר נחרת בזיכרונו האירוע הבא:

בחוצות העיר הובילו אל מפעל החמאה גוש ענק של קרח טוב מקרקעית הנהר. הקרח היה בריא ובעל צורה גאומטרית שלמה, לא נגוע במוות ובאביב. אבל על המזחלת האחרונה שט ענף עץ מחט ירוק עז, הקפוא בתוך הכוס התכולה, כמו יווייה צעירה בתוך ארון קבורה פתוח. הסוכר השחור של השלג שקע מתחת לרגליים, אבל העצים עמדו בתוך עיגולים חמימים של אדמה שהפשירה.

פְּרָבֹלָה פראית חיברה את פרנוק לאנפילדות החגיגיות של ההיסטוריה והמוזיקה.

¹⁹ אלברטו סנטוס־דימון (1873-1932), מחלוצי התעופה.

²⁰ הגדול והמפורסם שבנהרות פטרבורג. נהר קטן יותר שמוזכר בהמשך, הוא הפונטנקה.

"יגרשו אותך מתישהו, פרנוק, עם סקנדל איום, יגרשו אותך בבושת פנים – יתפסו אותך מתחת לזרועות והופ! – החוצה מהאולם הסימפוני, מאגודת הנאמנים והחובבים של המילה האחרונה, מהחוג הקאמרי של מוזיקת השפיריות, מהסלון של מדאם פֶּרְפֶּלְיוֹטְניק – לא ברור מִיֵּן, אבל יגרשו, יביכו, יביישו..."

היו לו זיכרונות כזב: למשל, הוא היה בטוח שפעם, כילד, הוא התגנב לאולם כנסים מהודר והדליק את האור. כל אשכולות הנורות וחבילות הנרות עם נטיפי הבדולח מיד הוצתו ככוורת מתה. החשמל נשפך בזרם לבן כה נורא, שהעיניים כאבו, והוא פרץ בככי. אור מתוק, עיוור, אנוכי.

הוא אהב עצים להסקה ומחסני עצים. בחורף בול עץ יבש צריך להיות צלול, קל וחלול. והלבנה – בעל ליבת עץ בצבע צהוב לימון. על פי תחושה, אינו כבד מדג קפוא. הוא חש את בול העץ בידו, כיצור חי.

משחר ילדותו דבקה נפשו בכל אשר אינו נחוץ והפכה לאירועים חשובים את קשקוש החשמליות של החיים, וכשהוא התחיל להתאהב, ניסה לספר על כך לנשים, אך הן לא הבינו אותו, וכנקמה הוא שוחח עִמן בשפת ציפורים פראית ונמלצת, אך ורק על דברים ברומו של עולם.

שמו הפרטי של שפירא היה "ניקולאי דוידוביץ". לא ידוע מִיֵּן הגיע "ניקולאי", אבל השילוב שלו עם "דויד" שבה את לבנו. הייתי מדמיין שדוידוביץ', כלומר שפירא עצמו, שואב את ראשו אל בין כתפיו, משתחוה לניקולאי כלשהו ומבקש ממנו הלוואה. רוחותו של שפירא היתה תלויה בחסדיו של אבי. הוא נהג לשבת שעות ארוכות בחדר עבודה מגוחך עם מכונה להעתקת מסמכים ועם כורסה בסגנון רוסי. על שפירא נאמר שהוא הגון ו"אדם קטן". משום מה הייתי בטוח ש"אנשים קטנים" לעולם אינם מוציאים יותר משלושה רובלים ומתגוררים בהכרח בפֶּסְקִי.²¹ ניקולאי דוידוביץ' היה אורח טוב וצמרירי, שכל העת שפשף את כפות ידיו, חיך חיוך של אשמה, כמו שליח שהותר לו להיכנס אל החדרים. ריחו היה ריחם של החייט והמהגן.

ידעתי בוודאות ששפירא הגון, ומתוך שמחה על כך ייחלתי בסתר שאיש מלבדו לא יעז להיות הגון. היחידים שעמדו במדרגה נמוכה יותר משפירא בסולם החברה, היו "חברי צוותים" – הרצים המסתוריים האלה ששולחים אותם לבנק ולקפלן.²² משפירא, דרך חברי הצוותים, נמתחו חוטים לבנק ולקפלן.

אהבתי את שפירא מאחר שנוזק לאבי. פֶּסְקִי, שם הוא התגורר, היו מדבר סהרה שהקיף את מִתְפֶּרֶת ההלבשה התחתונה של אשתו. ראשי הסתחרר מהמחשבה שקיימים אנשים התלויים בחסדיו של שפירא. פחדתי שבפסקי תפרוץ סופת חול ותעיף את אשתו, בעלת המתפרה

²¹ פֶּסְקִי ("חולות"; בהמשך דמיונו של הגיבור הלירי יהפוך את החולות האלה למדבר סהרה) – שכונה בפטרבורג, שבתקופה המתוארת נחשבה כמעט לפרוור פרובינציאלי.

²² מחסני קפלן לעורות, שפעלו בפטרבורג. לאביו של מנדלשטם היה עסק של כפפות ומוצרי עור, ומכאן הקשר העסקי עם אותו קפלן.

להלבשה תחתונה שבה עובדת שכירה אחת בלבד, ואת ילדיו עם המורסות בגרון, כמו נוצה, כמו שטר של שלושה רובלים...

בלילה, כשהתחלתי להירדם במיטה עם הרשת הרופפת, לאורה של מנורת לילה תכולה, לא ידעתי מה לעשות עם שפירא: להעניק לו גמל וקופסת תמרים, כדי שלא ייהרג בפסקי, או שמא לקחת אותו יחד עם המרטירה – מדאם שפירא – לקתדרלת קאזאן, שם האוויר המחורר שחור ומתוק.

ישנה הֶרְלִדִיקָה אפלה של מושגים על מוסר, שמקורה בילדות: רשרוש הבד הנקרע לגזרים יכול לסמל יושר, וצינתה של כותנת המצעים – קדושה.

ואילו הספר החזיק מעל ראשו של פרנוק בקבוק שמפו בצורת חרוט, שפך לו עיסה חומה קרה היישר אל הקדקוד שהקריח בקונצרטים של סְקְרִיאָבִין,²³ זרק היישר על פדחתו מור קפוא, ועם תחושת השליכטה הקפואה על פדחתו פרנוק התעורר. צינת קונצרטים רצה על גבי עורו היבש ו – אמא'לה, רחמי על בנך – התגנבה אל מתחת לצווארון.

"לא חם מדי?" שאל אותו הספר, כשלאחר מכן הוא הופך על ראשו משפך עם מים רותחים, אך הוא רק עצם את עיניו ונסוג לעומקו של גרדום השיש של הכיור.

ודם השפנים התחמם תכף ומיד תחת המגבת השעירה.

פרנוק היה קרבן של תפיסות מוכנות מראש על התפתחות נכונה של פרשת אהבים. על נייר ורד',²⁴ רבותיי החביבים, על נייר ורד' אנגלי, עם סימני המים ועם השוליים הקרועים, הוא עדכן את הגברת שלא חשדה בדבר, על כך שהמרחב בין רחוב מיליונאיה, בניין האדמירליות וגן לְטֵנִי²⁵ לוטש על ידו מחדש והובא למצב מבצעי מלא, כקראט הילומים. על נייר כזה, קורא יקר, היו יכולות להתכתב הקריאטידות של הֶרְמִיטָאו',²⁶ המביעות תנחומים או רגשי כבוד זו לזו.

הרי ישנם בעולם אנשים שמעולם לא חלו במחלה מסוכנת יותר משפעת ומחוכרים לעת המודרנית איכשהו מהצד, כעין סיכת קוטייליון.²⁷ אנשים כאלה לעולם לא ירגישו בוגרים, ובגיל שלושים הם עדיין נעלבים ממישהו ומבקשים להתחשבן עם מישהו. איש מעולם לא פינק אותם באופן מיוחד, אבל הם מושחתים, כאילו בכל ימי חייהם קיבלו הקצאת מזון של אנשי אקדמיה בכירים עם סרדינים ושוקולד. אלה הם אנשים מבולבלים שיודעים במשחק השחמט רק את התנועות, ובכל זאת נדחפים לשחק, כדי לראות מה יצא. הם היו צריכים לחיות את כל חייהם אי שם בבית הקיץ אצל ידידים טובים, להאזין לצלצול הספלים במרפסת, מסביב

²³ אלכסנדר סקריאבין (1872-1915) – מחשובי המלחינים הרוסים של התקופה.

²⁴ נייר איכותי בעל מרקם ייחודי של שתי וערב.

²⁵ התפיסה שבה שבוי פרנוק היא ששיאו של רומן הוא יציאה משותפת לקונצרט. במרחב המצוין כאן שכנו אחדים מאולמות הקונצרטים החשובים של פטרבורג.

²⁶ החשוב שבמוזאונים של פטרבורג. פועל בתוך מה ששימש בעבר כארמון החורף של קיסרי רוסיה.

²⁷ בריקוד הקוטייליון, שבתקופת "הבול המצרי" כבר לא היה באֶפְנָה, חולקו למשתתפים סיכות לזיהוי בני זוג לריקוד.

למחם שהוסק באצטרוכלים, לשוחח עם מוכרי הסרטנים ועם הדוור. הייתי אוסף את כולם ומשכן אותם בסטורצק, מפני שכעת אין מקום אחר.²⁸ פרנוק היה איש של שדרת קאמנואוסטרובסקי – אחד הרחובות הקלילים וחסרי האחריות בפטרבורג. ואילו בשנת 1917, אחרי ימי פברואר, הרחוב הזה הפך קליל אף יותר, עם מכבסות הקיטור, עם חנויות של גאורגים שמכרו את הקקאו שהלך ונעלם, ועם המכוניות המופרעות של הממשלה הזמנית.

לא ימינה, לא שמאלה אל תסטה: שם הכל שטויות, שממה נטולת חשמליות. ובקאמנואוסטרובסקי, לעומת זאת, החשמליות מאיצות לכדי מהירות שלא תיאמן. הקאמנואוסטרובסקי הוא יפיוף קל-דעת שעמלן את שתי חולצות האבן היחידות שלו, ורוח מן הים שורקת בתוך ראש החשמלית שלו. זהו צעיר מלוקק ומובטל, שנושא את בתיו תחת בית שחיו, כמו שגנדרן עני נושא את השקית האוורירית שלו מהמכבסה הביתה.

3.

"ניקולאי אלכסנדרוביץ', האב ברוני!" קרא פרנוק לכומר נטול זקן, יליד קוסטרומה, שככל הנראה עדיין לא התרגל לגלימת הכמורה ואחז בידו בשקיק ריחני עם קפה קלוי טחון. "האב ניקולאי אלכסנדרוביץ', לוזה אותי!"

הוא משך בשרוולו הרחב, מבד מבריק, של הכומר והוביל אותו כמו סירת צעצוע. לשוחח עם האב ברוני היה קשה. פרנוק ראה בו סוג של גברת.

שורר הקיץ של קרנסקי,²⁹ וישבה בשיבות ממשלת הלימונדה. הכל הוכן לקראת הקוטיליון הגדול. במשך פרק זמן מסוים נראה כאילו האזרחים יישארו לנצח עם הסרטים,³⁰ כמו חתולים.

אבל כבר סערו מצחצחי הנעליים האשורים, כמו עורבים לפני ליקוי חמה, ואצל רופאי השיניים החל לאזול מלאי הכתרים.

אני אוהב את רופאי השיניים בזכות אהבתם לאמנות, בזכות אופקיהם הרחבים, בזכות הסובלנות האידאולוגית שלהם. חוטא שכמותי, אוהב אני את זמזום מקדחת השיניים – אחותו הארצית האביונה של האווירון, שגם הוא קודח במקדח בתכלת.

הנערות התביישו מהאב ברוני; האב ברוני הצעיר התבייש מפריטי הבטיסט³¹ הקטנים, ואילו פרנוק, המסתתר מאחורי סמכותה של הדת המופרדת מהמדינה, התווכח עם בעלת המכבסה.

²⁸ סטורוצק היא עיירת נופש שנמצאת במרחק שלושים וחמישה ק"מ מפטרבורג ושני ק"מ ממה שהפך ב-1918 לקו הגבול עם פולנד (הפרט האחרון מסביר למה "כעת אין מקום אחר").

²⁹ אלכסנדר קרנסקי (1881-1970), ראש הממשלה הזמנית (1917).

³⁰ בימי הממשלה הזמנית (פברואר-אוקטובר 1917) נפוצה אפנה של סרטים אדומים המחוברים לבגד, שהיו אמורים לבטא תמיכה במהפכת פברואר.

³¹ בד פשתן דק ואיכותי, ששימש, בין היתר, להלבשה תחתונה של נשים.

היו אלה זמנים נוראים: חייטים גזלו קפוטות, וכובסות התעללו בבחורים צעירים שאיבדו את הפתק.

המוקה הקלויה בשקיקו של האב ברוני דגדגה את נחירה של המטרוניא הזועמת. הם התעמקו בענן החם של המכבסה, שם שש נערות מציצות סידרו קפלים, החליקו וגיהצו. ממלאות פיהן מים, השרפיות הערמומיות האלה התיזו אותם על שטויות הבטיסט והנפיר. הן השתוללו עם המגהצים הכבדים בצורה מפלצתית, ולרגע לא חדלו מפטפוטיהן. קשקושי וודווילים, קצף המפוזר על השולחנות הארוכים, המתינו לתורם. המגהצים פעפעו על מסלוליהם באצבעות הנעריות האדומות. האניות מחופות השריון טיילו על גבי הקצפת, והנערות התיזו מים וצחוק.

פרנוק זיהה את חולצתו: היא שכבה על המדף, נוצצת בחזה הפיקה שלה, מגוהצת, שבעה מקסיכות ביטחון, כולה מפוספסת בפסים דקים בצבע גודגן בשל.

"בנות, של מי זאת?"

"של הסרן קרז'י'נובסקי", השיבו הנערות במקלה שקרית וחסרת מצפון. "אבי", פנתה בעלת הבית לכומר, שעמד כשליט בערפל השבע של המכבסה, והאדים שקעו על גלימתו כמו על קולב ביתי. "אבי, אם אתה מכיר את האיש הצעיר הזה, תשפיע עליו! אפילו בוורשה לא ראיתי דבר כזה. הוא תמיד מביא לי חיפזון, אבל שיעוף לי מהעיניים עם החיפזון שלו... נדחף בלילה מהכניסה האחורית, כאילו אני כומר או מיילדת... אני לא פסיכית, להביא לו את הבגדים של הסרן קרז'י'נובסקי. ההוא לא נ'נדרם, אלא סגן אמיתי. האדון ההוא בכלל הסתתר רק שלושה ימים, ואחר כך החיילים עצמם בחרו אותו לוועד הרגימנט ועכשיו נושאים אותו על הידיים!"

עם זה לא היה אפשר להתווכח, והאב ברוני הביט בפרנוק בתחינה. ואילו אני הייתי מחלק לנערות, במקום המגהצים, כינויות של סטרדיוואריוס, קלים ככתי ציפורים, והייתי נותן לכל אחת מגילה ארוכה של תווים מועתקים ביד. כל זה ביחד מתבקש להפוך לציור תקרה. בגדי הכומר בענני האדים יעבדו בתור גלימתו של אב מנזר המנצח על התזמורת. ששת הפיות העגולים יפתחו לא כחורי כעכים מהשכונה הפטרבורגית, אלא כעיגולים המתפעלים בציור "קונצרט" שבפלאצו פיטי.

4.

רופא השיניים תלה את החדק של המקדחה וניגש אל החלון. "או-הו-הו! ראה מה זה!"

ברחוב גורוחובאָיה, ברחש של תפילה, נע אספסוף. במרכזו נותר מקום פנוי בצורת ריבוע. אבל בצוהר הזה, שדרכו בצבצו ריבועי השחמט של אבני הכביש, היה סדר משלו, שיטה משלו: בלטו שם חמישה-שישה אנשים, כעין סדרנים של התהלכה כולה. הם פסעו בהילוך של שלישים. ביניהם – כתפי צמר הגפן וצווארון הקשקשים של מישוה. בתפקיד מלכת הכוורת המזורה הזאת היה האיש שאותו דחפו השלישים בעדינות, כיוונו בזהירות, שמרו עליו כעל פנינה.

לומר שלא היו לו פנים? לא, היו לו פנים, אף על פי שלפנים אין משמעות בתוך המון, שם חיים באופן עצמאי העורפים והאוזניים לבדם.

צעדו כתפיים-קולבים שהוסערו על ידי צמר הגפן, מקטורני אפרקסין³² המכוסים בנדיבות בקשקשים, עורפים נרגנים ואוזני כלבים.

"כל האנשים האלה הם סוחרי מברשות," הספיק לחשוב פרנוק.

אי שם בין רחוב סנאיה לסמטת מוצ'נוי, באפלת חומרי הבניין והעורות, בבית הגידול הפראי לקשקשים, לפשפשים ולאוזניים בולטות, נולדה האנדרלמוסיה המוזרה הזאת, שהפיצה בחילה ומגפה.

"הם מסריחים מבוועות מעיים," חשב פרנוק, ומשום מה נזכר במילה המבהילה "קישקעס". והוא נתקף בחילה קלה, כביכול בגלל זיכרון על כך שלפני ימים אחדים קשישה ביקשה בחנות, בנוכחותו, "ריאות" – ולמעשה, בגלל הסדר המבהיל שאחז באספסוף כבשרשרת ברזל.

החוק כאן היה חוק של אחריות משותפת: שלמותו ושינועו המוצלח של קולב הקשקשים אל כלובי הדגים שלאורך נהר הפונטנקה היו באחריות כולם, עד האחרון שבהם. די היה למישהו לנסות, בקריאה מהוססת ביותר, לבוא לסיועו של בעל הצווארון ביש המזל, שערכו היה רב מערכה של פרוות הצובל והדלק, כדי שהוא עצמו ייקלע לצרות, יהפוך לחשוד, יוכרז כפורע חוק ויישאב אל מרכז הריבוע החלול. כאן עבד הפחד החבטן.

האזרחים בעלי פני העורף שמרו על סדר טקסי, כמו שיעים ביום העשורא', ונעו ללא תקנה אל הפונטנקה.

ופרנוק התגלגל על גרם המדרגות הפגום ונטול השוער, ועזב את רופא השיניים המופתע מול המקדחה התלויה כנחש קוברה שהורדם, ובמקום כל מחשבה חזר ואמר:

"הכפתורים מיוצרים מדמם של בעלי חיים!"³³

זמן, גולם מבויש, לבנין הכרוב המצופה קמח, יהודייה צעירה שנצמדה לחלונן של השען – מוטב היה לך לא להביט!

לא את אנטול פראנס בעגלת המתים הגבוהה כעץ צפצפה, כפירמידה לתיקון כבלי החשמליות הנוסעת בלילות, בין נוצות יען, אנו קוברים,³⁴ כי אם מובילים אל הטביעה בפונטנקה, אל ההשלכה מכלובי הדגים, איש קטן אחד, בגלל שעון אמריקאי; שעון מכסף לבן של כרטיסני חשמלית, שעון שזוכים בו בהגרלה.

טיילת די, איש קטן, בסמטת שצ'רבאקוב, ירקת די על האטליזים הטטאריים הרעים,

³² כלומר, מקטורנים זולים באיכות ירודה שנקנו באזור המסחר הפטרבורגי העממי "אפרקסין דבור".

³³ משפט זה איננו אבסורד לשמו, כמו שהוא נשמע. לא רק שבעבר כפתורים יוצרו לרוב מקרניים ומעצמות של בעלי חיים, אלא היתה גם פרקטיקה של כפתורים מ"שנהב מלאכותי", שיוצר מתערובת של עצמות טחונות ודם פרות.

³⁴ הסופר הצרפתי אנטול פראנס מת ב-1924 ונקבר ברוב טקס.

נתלית די על ידיעות החשמלית, נסעת די לגאטשינה³⁵ לבקר את חברך סריו'קה, ביקרת די בבית המרחץ ובקרקס צ'ינז'לי; חייית די בעולם, איש קטן, די ומספיק! תחילה רץ פרנוק אל השען. ההוא ישב כשפינוזה גיבן והביט בזוכית המגדלת היהודית שלו על חרקי הקפיצים.

"יש לך טלפון? מוכרחים להודיע למשטרה!"

אבל איזה טלפון יכול להיות לשען היהודי העני מרחוב גורחובאיה? מה שיש לו זה בנות, עצובות כבובות מרציפן, וטחורים יש לו גם כן, ותה בלימון, וחובות יש גם יש, ואילו טלפון אין. פרנוק הכין בחיפזון קוקטייל מרמברנדט, מציור תיישי ספרדי ומקשקושי צרצרים, ואפילו בלי לטעום את המשקה הזה, רץ הלאה.³⁶

בריצת צד על המדרכה, כשהוא מקדים את התהלכה הסולידית של הלינץ', הוא קפץ לאחת מחנויות המראות, שכידוע מרוכזות כולן בגורחובאיה. המראות החליפו ביניהן את השתקפויות הבתים, הדומים למזנונים, והפיסות הקפואות של הרחוב, הרוחשות באספסוף המקי, נראו בהן עוד יותר מפחידות ושעירות.

סוחר המראות הצ'כי החשדן ביקש לשמור על שמה הטוב של החברה שלו, שלא דבק בו רבב מאז שנת אלף שמונה מאות שמונים ואחת, וטרק בפניו את דלתו.

בפינת שדרת ווֹנְסְנְסְקי בצבץ סרן קרו'ז'ובסקי עצמו, בשפם צבוע. הוא לבש אדרת של חיילים³⁷, אבל אחז בחבר, ולחש בנימה משוחררת לגברת שלצדו דברי חלקות מחיל הפרשים. פרנוק אץ אליו כאל ידידו הטוב ביותר, מתחנן שישלוף את נשקו.

"אני מכבד את הרגע," אמר בקרירות הסרן עקום הרגליים, "אבל, סלח לי, אני בחברת גברת," תפס בזריזות את בת לווייתו, צלצל בדרבנות מגפיו ונעלם בבית קפה.

פרנוק רץ, מְקִיש על אבני המדרכה בפרסות הכבשים של נעלי הלכה שלו. יותר מכל דבר בעולם הוא פחד לעורר את כעסו של האספסוף.

ישנם אנשים שמשום מה אינם רצויים בעיני האספסוף; הוא מסמן אותם מיד, מתגרה בהם ומְקִיש על אפם. הילדים אינם אוהבים אותם, הם לא מוצאים חן בעיני נשים. פרנוק היה אחד מהם.

חבריו לבית הספר כינו אותו "הכבשה", "פרסת הלכה", "הבול המצרי", ובשמות מעליבים אחרים. הבנים הפיצו, ללא שום סיבה, שמועה שהוא "מסיר כתמים", כלומר, מכיר חומר מיוחד נגד כתמי שמן, דיו ואחרים, ובכוונה גנבו מהאמהות שלהם סמרטוטים מעוררי גועל והציעו לפרנוק, בפרצוף תמים, "להסיר כתם קטן".

³⁵ פרוור של פטרבורג.

³⁶ "הקוקטייל" מתאר את ההתרשמות המהירה של פרנוק מהשען, שמזכיר לו את ציורי היהודים של רמברנדט ואת הציור הספרדי "תיישי", כלומר, טרגי ומוגזם לדעתו; טרגדיה היא "זמר התיישים" בתרגום מילולי מיוונית).

³⁷ אחרי מהפכת פברואר קצינים רבים חששו מנקמת החיילים הפשוטים, ולבשו מדי חיילים כדי לטשטש את מעמדם כקצינים.

הנה גם הפונטנקה – האונדינה³⁸ של אנשי שוק הפשפשים ושל הסטודנטים הרעבים עם הליפה הארוכה והשמנונית, לורליי³⁹ של הסרטנים המבושלים, המנגנת על מסרק שחסרות בו שיניים; הנהר הפורש את חסותו על תאטרון המאל⁴⁰ העלוב – עם מלפומנה שלו, הממורטטת, הקירחת, הדומה למכשפה, המבושמת בפצ'ולי.

ובכן! הגשר המצרי לא ידע את מצרים, ושום אדם מכובד מעולם לא ראה את קלינקין!⁴¹ הארבה האנושי האנסופי, שהסתער לא ברור מנין, השחיר את גדות הפונטנקה, ציפה את כלוב הדגים, את האסדות עם העצים להסקה, את המזח, את כבש הגרניט, ואפילו את סירותיהם של הקדרים מאגם הלאדונה. אלפי עיניים הביטו במי הנפט בכל צבעי הקשת, שנצצו בכל הגוונים של הקרוסין, של מי השופכין הפניניים ושל זנב הטווס.

פטרבורג הכריזה שהיא נירון והיתה כה מתועבת, כאילו אכלה נזיד מזבובים מחוצים. אבל הוא טלפן מבית המרקחת, טלפן למשטרה, טלפן לממשלה – אל המדינה שנעלמה, נרדמה כמו דג הוורדון.

באותה מידה של הצלחה הוא היה יכול לטלפן לפרוֹרפינה או לפרספונה, שם עדיין אין קו טלפון.

מכשירי הטלפון של בתי המרקחת מיוצרים מעץ השנית הטוב ביותר. עץ השנית צומח בחורשת החוקנים וריחו ריח דיו.

אל תדברו בטלפון מבתי מרקחת פטרבורגיים: השפופרת מתקלפת והקול מאבד את צבעו. זכרו שלפרוֹרפינה ולפרספונה עדיין אין קו טלפון.

העט מצייר יפהפייה יוונית משופמת וסנטר שועלי של מישוהו. כך בשולי הטיוטות נוצרות ערבסקות וחיות חיים משלהן, מקסימים ובוגדניים.

אנשי מפתח סול הקטנים שותים את חלב הנייר.

הנה באפל: סנטר שועלי וכפות המשקפיים.

פרנוק – הבול המצרי.

ארתור יעקובלביץ' הופמן – פקיד לענייני יוון במשרד החוץ.

קרנות היער של תאטרון מארינסקי.

שוב היוונייה המשופמת.

ומקום ריק לכל השאר.

³⁸ נימפת מים במיתולוגיות אירופיות שונות.

³⁹ סירנת נחלים פתיינית במיתולוגיה הגרמנית.

⁴⁰ התאטרון המפורסם שזה שמו נמצא במוסקבה. כאן הכוונה לתאטרון דרמטי אחר, שנמצא בפטרבורג באזור הפונטנקה (כיום נקרא תאטרון הדרמה הגדול על שם טובסטונוגוב). התואר "עלוב" מתייחס כאן לגודלו הפיזי, שהיה צנוע יחסית לתאטראות אחרים.

⁴¹ "הגשר המצרי" מעל הפונטנקה, בעל קישוטים בסגנון מצרי, קרס ב-1905 והוחלף בגשר פשוט יותר שירש ממנו את השם, אבל לא את העיצוב, ולכן "לא ידע את מצרים". בקרבתו ישנם גם שני "גשרי קלינקין". שנקראים כך לא על שם אדם לא נודע כלשהו בשם קלינקין, אלא על שם הכפר הסמוך קלינקינו.

דרורי ההרמיטאז' צייצו על שמש בִּרְבִּיזוֹן⁴², על ציורי הנוף שצוירו באוויר הפתוח, על הצבעים המזכירים תרד עם טוסטים – בקיצור, על כל מה שחסר להרמיטאז' הפלמי האפל. ואילו אני לא אקבל הזמנה לארוחת הבוקר הברביזונית, אף על פי ששברתי בילדותי פנסים משוננים בני שש פאות מטקסי הכתרה, וכיוונתי אותם אל חורשת האורנים החולית ואל הערער – פעם גרענת אדומת-גירוי, פעם גומי לעיסה כחול של צהרי כוכב זר כלשהו, ופעם לילה חשמני סגול.

האם תיבלה את החסה בחלמוני ביצים ובסוכר.

אוזניה הקרועות המקומטות של החסה עם הסחוסים גססו מרוב חומץ וסוכר. האוויר, החומץ והשמש נמחצו עם הסמרטוטים הירוקים אל היום הברביזוני הרצוף, הבוהר במלח, במראות בנות שלושה חלקים, בחרוזי זכוכית, בעלים אפורים, בעפרונים ובשפיריות, אל היום הברביזוני הרועם בצלחות.

יום ראשון הברביזוני התקדם אל נקודת השיא של ארוחת הבוקר, מצנן את עצמו בנפנופי עיתונים ומפיות, פורש על הדשא פיליטונים ורשימות על שחקניות קטנות כסיכות. אל שמשיות ברביזון זרמו אורחים במכנסיים רחבים ובאפודות קטיפה של אֶרִיות. והנשים ניערו נמלים מכתפיהן העגולות.

קרונות הרכבת הפתוחים לא ציינו לקיטור כראוי, פרעו את הווילונות ושיחקו לוטו עם שדה המרגניות.

הקטר חובש הצילינדר, עם בוכנות בצורת עצמות פרגית, זָעם לנוכח כובד המגבעות המתקפלות ובדי המוסלין.

חבית התיזה מים לרחוב כשפגאט של מיתרים דקים ושברים.

האוויר כולו כבר דמה לתחנת רכבת ענקית לוורדים שמנוניים וחסרי סבלנות. ואילו הנמלים השחורות המבריקות, כמו שחקנים צמאי דם של התאטרון הסיני במחזה עתיק עם תליין, התרברבו ברגלי הטרפנטין שלהן וגררו את הפלחים הלוחמים של גופם, שטרם בותר, נפנו בישבני האָגט החזקים שלהן, כמו סוסי מלחמה, הדוהרים אל ראש הגבעה בקרינוליונות של אבק.

פרנוק התנער.

פלח הלימון – הרי זהו כרטיס לסיציליה, אל הוורדים השמנוניים, וממרקי הרצפות רוקדים בתנועות מצריות.

המעלית אינה פועלת.

המנשביקים⁴³ מְגִנִי הממשלה מסתובבים בין הבתים ומארגנים תורנויות לילה בסמטאות. מבהילים וטובים הם החיים!

⁴² אסכולת ברביזון בציור הצרפתי של המאה ה-19, שקדמה לאימפרסיוניסטים. הפסקאות הבאות מתארות נוף ואווירה האופייניים לציור זה.

⁴³ סיעת האופוזיציה הפנימית בתוך המפלגה הסוציאל-דמוקרטית הרוסית, שהובסה אחרי מהפכת אוקטובר על ידי הבולשביקים תומכי לנין.

הוא גרעין של לימון שהושלך אל הסדק בגרניט הפטרבורגי, והלילה המסתער ישתה אותו עם הקפה הטורקי השחור.

5.

בחודש מאי פטרבורג מזכירה במשהו משרד לאיתור כתובות שאינו נותן שירותי איתור כתובות – במיוחד באזור כיכר הארמון. הכל כאן מוכן עד אימה לתחילת הישיבה ההיסטורית עם דפי הנייר הלבנים, עם העפרונות המחודדים ועם קנקן המים הרתוחים. אני חוזר ואומר: גדולתו של המקום הזה היא בכך ששירותי איתור כתובות אינם ניתנים לאף אחד, אף פעם.

בשעה זו חצו את הכיכר חירשים-אילמים: ידיהם טוּו חוטים זריזים. הם שוחחו. הבכיר שבהם שלט בבוכייר. האחרים עזרו לו. כל רגע רץ אליו מהצד נער, שפרש את אצבעותיו, כאילו ביקש להסיר מהן חוט הקלוע באלכסונים, כך שהקליעה לא תינזק. לכולם יחד – הם היו ארבעה – הגיעו, ככל הנראה, חמישה סלילי חוט. סליל אחד היה מיותר. הם דיברו בשפת הסנוניות והקבצנים, וכל העת תפסו את האוויר בתפרים גדולים ותפרו ממנו חולצה. הפְּכִיר בלב לבל בועם את כל החוטים.

החירשים-אילמים נעלמו בשער המפקדה הראשית, ממשיכים לטוות את חוטיהם, אבל כעת בצורה רגועה בהרבה, כאילו שלחו יוני דואר לכיוונים שונים. כתב התווים מלטף את העין לא פחות מכפי שהמוזיקה עצמה מלטפת את האוזן. שחרחרי הסולם הפסנתרי, כמדליקי הפנסים, מטפסים מעלה-מטה. כל תיבה היא סירה העמוסה בצימוקים ובענבים שחורים.

עמוד התווים הוא, ראשית, סדר הכוחות בקרב בין שייטות מפרשים; שנית, זוהי תכנית שלפיה שוקע הלילה, המאורגן לגלעיני שזיפים.

מפלי הקונצרט העצומים של מזורקות מאת שופן, גרמי מדרגות רחבים עם פעמוני האֶטיוידים מאת ליסט, הגנים התלויים עם הערוגות של מוצרט, הרועדים על חמשת החוטים – לכל אלה אין שום דבר משותף עם השיחים הנמוכים של הסונטות מאת בטהובן.

ערי התעתועים של סימני התווים עומדים כמו בתי ציפורים, בתוך הזפת הרוחת.

כרם התווים של שוברט תמיד אכול עד הגרעינים ומוכה סערה.

כשמאות מדליקי פנסים עם סולמות מתרוצצים ברחובות, תולים פְּמֹלִים על ווים חלודים, מחזקים את שבשבות הדיאזים, מסירים שלטים שלמים של תיבות כחשות – זהו, כמובן, בטהובן; אך כאשר חיל הפרשים של השמיניות והשש-עשריות עם קישוטי נוצות נייר וסימני זיהוי לסוסים ודגלונים מסתער להתקפה – גם זה בטהובן.

דף התווים הוא מהפכה בעיר גרמנית עתיקה.

ילדים גדולי גולגולת. זוזירים. משחררים את כרְכַּת הנסיך מהרתמות. שחקני השחמט רצים החוצה מבתי הקפה, מנופפים במלכות ובפיונים.

הנה הצפים מושכים את ראשיהם החוצה ומתחרים בריצה – זהו הַנְדֵל.

אך כמה לוחמניים הם דפיו של באך – הצרורות המהממים האלה של הפטריות המיובשות. וברחוב סאדובאיה ליד כנסיית הכסות עומד מגדל של מפקדת הכבאים. בכפור של ינואר הוא זורק את ענבי הכדורים לאיתות על שרפות – קריאה להתכנסות היחידות. לא הרחק משם למדתי מוזיקה. אימנו לי את כף היד בשיטת לְשְׁטִיצְקִי.

נניח לשומאן העצל לתלות את התווים, כמו כבסים לייבוש, ולאִיטְלִיקִים להסתובב למטה באף מורם; נניח לקטעים הקשים ביותר של ליסט לנפנף בקביים ולגרור הלך ושוב את סולם הכבאים.

הפסנתר הוא חיית בית חכמה וטובה בעלת בשר-עץ סיבי, גידי זהב ועצמות המודלקות תמיד. שמרנו עליו מפני התקררות, האכלנו אותו בסונטינות קלות כאספרגוס... אלוהים! אל תעשה אותי דומה לפרנוק! תן לי את הכוח להבדיל בינו לביני.

הרי גם אני עמדתי באותו תור סבלני נורא, שזוחל אל האשנב הצהוב של קופת התאטרון – תחילה בכפור, אחר כך תחת התקררות הנמוכות, כמו בבית מרחץ, של אולמות הכניסה באלכסנדרניקה.⁴⁴ הרי גם התאטרון מפחיד אותי, כבקתת איכרים עם תנור שמעשן פנימה, כבית מרחץ כפרי, שם בוצע רצח אכזרי למען מעיל קצר ומגפי לבד. והרי אני מחזיק מעמד בעזרת פטרבורג לבדה – פטרבורג של קונצרטים, צהובה, מחרידה, מנוכרת, חורפית.

עט הנוצה אינו מצייט לי: הוא התפצל והתיז את דמו השחור, הוא כאילו קשור למכתבה במשרד המברקה – ציבורי, מזוהם על ידי מתעללים במעילי פרווה, עט שִפָּרט את שרבוט הסנוניות שלו – הלחיצה הראשונית – לפרוטות של "בוא למען השם", "מתגעגע" ו"נשיקות" של בעלי הפה המלוכלך הלא מגולחים, הלוחשים את מברקם אל תוך צווארון הפרווה הספוג בהבל פה.

הפתילייה היתה לפני הפרימוס. אשנב הנציץ והמגדלור הנשלף. מגדל פיזה של הפתילייה הנהן לפרנוק, חושף את הפתילים הפטריארכליים, מספר בנחת על הנערים ככבשן האש.⁴⁵

איני פוחד מחוסר עקביות ומקרעים.

אני גוזר את הנניר במספריים ארוכים.

מדביק סרטי נייר כגדילים.

כתב היד הוא תמיד סערה מרופטת, אכולה.

הוא טיוטת הסונטה.

מוטב למחוק מלכתוב.

איני פוחד מהתפרים ומצהוב הדבק.

אני תופר, אני מתבטל.

⁴⁴ תאטרון בפטרבורג.

⁴⁵ שלושה נערים יהודים – חנניה, מישאל ועזריה – שהושלכו על ידי נבוכדנצר לכבשן האש, אך ניצלו בזכות אמונתם. סיפורם מופיע בספר דניאל. "אשנב הנציץ והמגדלור הנשלף", "מגדל פיזה" – תיאורים מטפוריים למרכיבי הפתילייה, שבתקופות של מגורים משותפים בדירות צפופות שבהן דיירים רבים חולקים מטבח, היתה, לצד הפרימוס, למכשיר נפוץ שנועד לבישול.

מצייר את מארה בגרב על הראש.

מצייר סיסים.

יותר מכל פחדו בביתנו מה"פיח" – כלומר, מהמשקע השחור ממנורות הנפט. הקריאה "פיח, פיח" נשמעה כמו "שרפה, אש" – היו רצים אל תוך החדר שבו השתוללה מנורה. הניפו את הידיים, עצרו, הריחו את האוויר, שכולו היה מלא בפיסות תה משופמות, חיות, מעופפות. המנורה שסרחה הוצאה להורג על ידי הורדת הפתיל.

אז מיד נפתחו לרווחה אשנפים קטנים, ואל תוכם ירה הכפור כבפקק שמפניה, ותפס בחפזה את החדר כולו, מלא בפרפר ה"פיח" המשופמים ששקעו על שמיכות הפיקה ועל הציפיות, במשב הרוח של ההתקררות, בכספית של דלקת הריאות.

"אסור להיכנס לשם – יש שם אשנב," לחשו אמא וסבתא.

אך גם אל חור המנעול הוא פרץ – הקור האסור – האורח המופלא של מרחבי האסכרה. יהודית של ג'ורג'ונה חמקה מסריסי ההרמיטאז'⁴⁶ הסוס זורק את מפרקיו קדימה.

החלום הארור! השדרות הארורות של העיר חסרת הבושה!

הוא החווה תנועת תחינה חלושה בידו, שמט דף של נייר פודרת לימון⁴⁷ והתיישב על אבן השפה.

הוא נזכר בניצחונותיו חסרי התהילה, בפגישותיו המבישות, בעמידה ברחוב, בשפופרות הטלפון בבתי בירה, המפחידות כצבת של סרטן... מספרי הטלפון הלא נחוצים, השרופים... הטרטור המפואר של כרכרת העגלון נמס בתוך השקט, המפוקפק כתפילתם של קירסירים.⁴⁸ מה לעשות? למי להתלונן? לאילו שרפים להעניק את נפש הקונצרטנים הביישנית, השייכת לגן העדן הארגמני של הקונטרבסנים והדבורים?

הסקנדל הוא שמו של השד שהתגלה לסיפורת הרוסית, או לחיים הרוסיים עצמם, בשנות הארבעים, נדמה לי.⁴⁹ אין זה אסון, אלא הקוף של האסון, מטמורפוזה נבזית, כשעל כתפיו של אדם צומח ראש כלב. הסקנדל חי עם דרכון מזוהם שפג תוקפו ושניתן על ידי הספרות. הוא צאצא שלה, בנה האהוב. הלך הפירורון: סוכרייה הומאופטית, מנה זעורית של חומר לבן וקר... באותם ימים רחוקים שבהם היה נהוג דו־קרב־קוקייה, המסתכם בכך שהיריבים יורים מאקדחים במזנונים עם כלי אוכל, בקסתות דיו ובציורי השמן של השושלת – גרגרון אבק השרפה הזה נקרא כבוד.

⁴⁶ כלומר, כאן פרנוק נוחל כישלון חדש: האישה שקבע עמה פגישה (הדומה ליהודית כפי שצייר אותה הצייר הוונציאני ג'ורג'ונה), חמקה ממנו.

⁴⁷ מוצר קוסמטי מתחילת המאה העשרים: דפי נייר שמודבקת עליהם פודרה המיוצרת מקליפת לימון.

⁴⁸ הקירסירים הם סוג של פרשים כבדים. ככל הנראה, יש כאן רמז למקרה מפוקפק ביחידת קירסירים רוסים במלחמת העולם הראשונה, כשהיחידה כולה ראתה בשמים את דמותה של מרים עם ישו התינוק, ופצחה בתפילה המונית.

⁴⁹ אזכורו של סקנדל בהקשר של ספרות רוסית תמיד שולח את הקורא לדוסטויבסקי.

פעם אחת סופרים מזוקנים במכנסיים רחבים, כמו פעמוני אוויר דחוס, עלו לבית הציפורים של הצלם והצטלמו לתמונה נהדרת. חמישה ישבו, ארבעה עמדו מאחורי משענות הכיסאות מעץ אגוז. לפנייהם הצטלמו ילד בצ'וֹחָה⁵⁰ וילדה עם מחלפות מסולסלות, ולרגלי החבורה התנשף גור חתולים. הרחיקו אותו. כל הפרצופים שידרו אותה שאלה חרדה ומעמיקה: מהו מחירו העדכני של קילו בשר פילים?

בערב, בבית קיץ בפאבלובסק, האדונים הסופרים האלה העמידו במקום את הנער האומלל – איפוליט. מעולם לא עלה בדעתו להקריא את מחברתו בעטיפת השעוונית.⁵¹ גם כן רוסו! ואילו שד הסקנדל התיישב בדירה ברחוב ראִיִזְ'אִיָה⁵², הבריג שם לוח נחושת עם שם של עורך דין – הדירה הזאת שמורה גם כעת באותו מצב, כמו מוזאון, כמו בית פושקין – נמנם על הספות, דשדש במבואות – אנשים שחיים תחת כוכב הסקנדל לעולם אינם יודעים לעזוב בזמן – נגד, נפרד באריכות, נתקל בערדליים לא לו.

האדונים הסופרים! כשם שנעלי הבלט שייכות לבלרינות, כך שייכים לכם הערדליים. מדדו אותם, החליפו אותם ביניכם: זהו הריקוד שלכם. הוא מוצג במבואות החשוכות בתנאי הכרחי אחד: חוסר כבוד למארח. עשרים שנה של ריקוד כזה הן עידן; ארבעים – היסטוריה... זוהי זכותכם.

חיוכי ענבי השועל⁵³ של הבלרינות,

קשקוש הנעליים הממורקות בטלק,

הסיבוב הלוחמני וגודל האוכלוסייה החצוף של תזמורת כלי הקשת, המוסתרת בתוך התעלה הזוהרת, שם הנגנים השתורו זה בזה, כמו דריִאִדוֹת, בענפיהם, בשורשיהם ובקשתותיהם, הצייתנות הצמחית של הקור דה בלט, הזלזול המפואר באמהותה של האישה:

"עם המלך והמלכה האלה, שלא רוקדים, שיחקו לפני רגע בשישים ושש."

"הסבתא הצעירה של ז'יזל מוזגת חלב – בוודאי חלב שקדים."

"כל בלט הוא במידה מסוימת תאטרון צמיתים. לא, לא, בעניין הזה אל תתווכח אתי!"⁵⁴

⁵⁰ בגד לאומי צ'רקסי וגאורגי.

⁵¹ מקור הסצנה המתוארת – ברומן "אידיוט" מאת דוסטויבסקי.

⁵² ברחוב זה התגורר פיודור סולוגוב, מחברו של הרומן "שד זוטֶר", שממנו ספג מנדלשטם לא אחת ביקורת מן הסוג המעליב.

⁵³ כלומר, חיוכים חמוצים, מזויפים (ענבי השועל הם פרי חמצמן).

⁵⁴ שלושת המשפטים האחרונים הם קריאות הצופים המדומיינים בבלט. שישים ושש – שמו של משחק קלפים; את המלך והמלכה, דמויות שבבלט קלאסי לרוב אינן רוקדות אלא סתם מופיעות על הבמה, מדמה מנדלשטם למלך ולמלכה של משחקי קלפים. בבלט "ז'יזל" מאת אדולף אדם מוזגת חלב ז'יזל עצמה, שעל פי הסיפור אין לה שום סבתא, אלא אמא. תאטרון הצמיתים הוא תופעה ידועה שהגיעה לשיאה ברוסיה במחצית השנייה של המאה ה-18: בעלי אחוזות עשירים נהגו לבחור נערים ונערות מוכשרים מבין צמיתיהם, לעתים אף לשכור להם מורים לשירה ולמחול, וללהק אותם לתאטרון פרטי. למעשה, אחדים מכוכבי האופרה והבלט הגדולים של התקופה התחילו כך את הקריירה שלהם.

לוח השנה של חודש ינואר עם עזות בלט צעירות, עם משק החלב המופתי של רבבות העולמות ועם רשרוש חבילת הקלפים הנפתחת... ניגשים מהעורף אל המבנה העמיד למים עד כדי בושה של תאטרון האופרה מארינסקי:

בלשים-ספסרים, ספסרים-בלשים,
למי כרטיס, למי שניים,
מה אתם בקור מחפשים, מגששים?
ולמי – בוקס בשיניים.⁵⁵

"לא, תגיד מה שאתה רוצה, אבל בבסיסו של המחול הקלאסי נמצאת הפחדה – פיסת 'קרח ממלכתי'."

"מה דעתך, איפה ישבה אנה קרנינה?"

"שימו לב: בעת העתיקה היה אמפיתאטרון, ואילו לנו – לאירופה החדשה – יש מפלסים. הן בפרסקאות של יום הדין הן באופרה. תפיסת עולם אחידה." רחובות מעושנים עם מדורות⁵⁶ הסתובבו כקרוסלה. "עגלון, ל'ז'יזל' – כלומר, למארינסקי!"

העגלון הפטרבורגי הוא מיתוס, מזל הגדי. צריך לשגר אותו להתגלגל בגלגל המזלות. שם הוא יסתדר עם ארנקו הנשי, עם המגלשיים הצרים כמו האמת ועם קול שיבולת השועל שלו.

6.

לכרכרה היה הדר קלאסי, יותר מוסקבאי מאשר פטרבורגי; עם מרכב גבוה, כנפי לכה נוצצות, ועל גלגלים מנופחים מעבר לסביר – ממש מרכבה יוונית.

סרן קרז'נובסקי לחש אל תוך האוזן הוורודה הבוגדנית:

"אל תדאגי לו: נשבע לך, עושים לו סתימה בשן. אגיד לך מעבר לכך: היום בפונטנקה – או שהוא גנב שעון, או שגנבו ממנו. ילד זב-חוטם! סיפור מטונף!"

הלילה הלבן פסע דרך קולפינו וסרדניה רוגטקה⁵⁷ והודחל עד צארסקויה סלו. הארמונות עמדו לבנים ומבוהלים, כמו ברדסי משי. מדי פעם לובנס הזכיר מטפחת אורנבורגית⁵⁸ שכובסה בסבון ובסודה. בתוך הירק האפל רשרשו אופניים – צרעות המתכת של הפארק.

⁵⁵ תאטרון מארינסקי עומד על שפת התעלה, וצדו העורפי ממש שקוע במים. השיר, בסגנון עממי, מתאר את השילוב האופייני לאזור תאטרון מארינסקי, בין ספסרי הכרטיסים לסוכני המשטרה החשאית שעוקבים אחרי חשודים.

⁵⁶ בימי חורף קרים במיוחד היו מדליקים בפטרבורג מדורות ברחובות, כדי לאפשר לעוברים והשבים להתחמם מעט.

⁵⁷ אז – פרוורי פטרבורג. צארסקויה סלו גם היא פרוור של פטרבורג, אבל יוקרתי ומפורסם.

⁵⁸ סוג של מטפחות רכות מיוחדות מצמר עזים שיוצרו בעיר אורנבורג.

יותר לבן מזה לא היה אפשרי: נדמה היה שדי בדקה נוספת, וההזיה כולה תתפרק לחלקים כמו לֶבֶן צעיר.

גברת מפחידה מאבן ב"מגפי הגומי של פטר הגדול" מהלכת ברחובות ואומרת:

"אשפה בכיכר... סופת חול... ערבים... 'סימן סמיון בסמינר'..."⁵⁹

פטרבורג, את נושאת באחריות לבנך האומלל!

לכל הכאוס הזה, לאהבה העלובה למוזיקה, לכל גרגר של סוכרייה בשקית נייר אצל

קורסיסטית ביציע אולם אספת האצילים תישאי באחריות את, פטרבורג!

הזיכרון הוא נערה יהודייה חולה, שבורחת בלילה בסתר מהוריה לתחנת הרכבת

ניקולאיבסקי: אולי מישוהו ייקח אותה הרחק משם?

"קשישון הביטוח" השקה רבינוביץ', מהרגע שנולד, דרש טפסים לפוליסות וסבון תוצרת

חברת ראלה. הוא התגורר בשדרת נייבסקי בדירת בתולות זעורית. הקשר הלא ממוסד שלו

עם ליזוצ'קה כלשהי ריגש את כולם. "הנריך יעקבלביץ' גם", היתה אומרת ליזוצ'קה, כשהיא

מזמירה אצבע לשפתיה ומסמיקה כולה. היא, כמובן, קיוותה – תקווה משוגעת – שהנריך

יעקובלביץ' עוד יגדל קצת ויחיה עמה שנים רבות, שנישואיהם הוורודים וחשוכי הילדים,

שקודשו על ידי הארכיבישופים מבית הקפה של מאפיית פיליפוב, הם רק ההתחלה...

ואילו הנריך יעקבלביץ' התרוצץ במדרגות בקלילות של כלבלב בישון פֶּרִיזָה, ומכר ביטוחי

חיים.

בדירות של יהודים עומד שקט עצוב ומשופם.

הוא מורכב משיחות של המטוטלת עם פירורי החלה על מפת השעוונית ועם בתי כוס

כסופים.

דודה ורה נהגה לבוא לסעוד צהריים והביאה עמה את אביה – פֶּרְגֶּמֶנט הזקן. מאחורי דודה

ורה עמד המיתוס על פשיטת הרגל של פרגמנט. היתה לו דירה בת ארבעים חדרים ברחוב

קֶרְשֶׁצ'אָטִיק בקייב. "הבית מלא כל טוב." ברחוב מתחת לארבעים החדרים בטשו בפרסותיהם

סוסיו של פרגמנט. פרגמנט עצמו "חי מהדיוידנדים".

דודה ורה היתה לותרנית, היא הצטרפה בשירה לבאי הכנסייה האדומה ברחוב מויקה. היתה

בה צינתן של השותפה, המקריאה בתשלום והאחות הרחמנייה – הסוג המוזר הזה של אנשים,

הקשורים באיבה לחייהם של אחרים. שפתיה הלותרניות הדקות שפטו את סדרי ביתנו, ואילו

תלתלי הבתולה הזקנה שלה רכנו מעל צלחת של מרק עוף בהבעת גועל קלה.

כשהופיעה דודה ורה בביתנו, היא התחילה באופן מוכני לרחם עלינו ולהציע את שירותי

הצלב האדום שלה, כאילו פרשה סליל גזה ופיזרה את התחבושת הבלתי נראית, כמו סרטים

צבעוניים של קרנבל.

נסעו עגלות על הכביש הסלול הקשה, ומקטורני יום ראשון של הגברים הזדקפו כמו פח

⁵⁹ "סימן סמיון בסמינר" היה סוג של בדיחה פרטית על חוקר הספרות סמיון וְנֶגְרֹב, קרוב משפחה של מנדלשטם.

לציפוי גגות. נסעו העגלות מ"יארואי" ל"יארואי",⁶⁰ כדי שהקילומטרים יישפכו כאפונים וריחם יהיה ריח כוהל וגבינה. נסעו עגלות, עשרים ואחת ועוד ארבע, עם זקנות במטפחות שחורות ובחצאיות צמר קשות כמו פח. צריך לשיר תהילים בכנסייה התרנגולית, לשתות קפה שחור המדולל בכוהל נקי, ולחזור באותה הדרך הביתה. העורבת הצעירה התנפחה מחשיבות עצמית: "ברוכים הבאים אלינו להלוויה." "ככה לא מזמינים," ציין דרור בפארק מון־רפּוּ. אז התערבו העורבים הגרומים שנוצותיהם קשות ותכולות מזוקן: "קארל ועמליה בלומקוויטס מעדכנים את קרוביהם ואת ידידיהם שבתם האהובה אלוה הלכה לעולמה." "זה עניין אחר," ציין הדרור בפארק מון־רפּוּ. הילדים צידו לטיול כמו אבירים לטורניר: חותלות, מכנסיים עם בטנת צמר גפן, ברדסים, מחממי אוזניים. מחממי האוזניים עוררו רעש בתוך הראש והתקפי חירשות. על מנת להשיב למישהו, היה צריך לפרום את השרוכים החותכים מתחת לסנטר. הוא הסתובב בשריון חורפי כבד, כמו אביר חירש קטן, שאינו שומע את קולו שלו. הניתוק הראשון מבני האדם ומעצמו, ומי יודע, אולי השאון המתוק של טרום־טרשת עורקים בדם, שעדיין משופשף במגבת השעירה של שנת חייו השביעית – היו מגולמים במחממי האוזניים; ובטהובן הצמר בן השש בחותלות, החמוש בחירשותו, נדחף אל חדר המדרגות. התחשק לו להסתובב ולצעוק: "גם הטבחית חירשת כמו פרגית!" הם צעדו בהבעת חשיבות ברחוב אופיצרסקאיה ובחרו בחנות אגסי דושס. פעם אחת נכנסו לחנות המנורות של אבולינג בשדרת וונסנסקי, שם המנורות החגיגיות התגודדו כמו ג'רפות מטומטמות במגבעות אדומות עם מלמלות וגירלנדות. כאן לראשונה השתלט עליהם הרושם של הגרנדיזיות ושל "יער החפצים". לחנות הפרחים של איילרס לא נכנסו אף פעם. אי שם עבדה רופאה־אישה⁶¹ סטראשוניר.

⁶⁰ יארואי – אגם בפינית, מילה שמהווה חלק משמות גאוגרפיים רבים בפינית. בפקה זו מנדלשטם פותח נושא נוסף בזיכרונות הילדות שלו עצמו שנשורים בסיפורו של פרנוק: היציאה לנופש בבתי קיץ בכפרים פיניים הסמוכים לפטרבורג.

⁶¹ "רופאה־אישה" היה ממש תואר רשמי ברוסיה הצארית, החל ב־1872, כאשר נשים החלו להתקבל ללימודי רפואה.

7.

כשהחייט מביא את התוצרת המוכנה, לעולם לא תאמרו שבידיו בגד חדש. משהו בו מזכיר חבר בחברה קדישא, הממהר לבית שסומן על ידי המלאך עזריאל, עם תשמישי הטקס. כך גם החייט מרוויס. הקפוטה של פרנוק התחממה אצלו על הקולב שעה קלה – כשעתיים, אולי – נשמה את אוויר הקימל של כור מחצבתה. אשתו של מרוויס בירכה אותו למזלו הטוב. "זה עוד כלום," השיב בעל המקצוע המוחמא, "סבא שלי נהג לומר שחייט אמיתי הוא זה

שפושט מקטורן מִלְקוּחַ שלא שילם, באמצע היום בשדרת נייבסקי."⁶² לאחר מכן הוא הסיר את הקפוטה מהקולב, נשף עליה כמו על תה חם, עטף אותה בסדין בד נקי ונשא אותה אל הסרן קרוֹז'נובסקי בתכריכים הלבנים ובבד עטיפה שחור.

אני חייב להודות שאני אוהב את מרוויס, אוהב את פניו העיוורות, המחורצות בקמטים רואים. הִתְאֻרְטִיקָנִים של הבלט הקלאסי משקיעים תשומת לב עצומה בחיוכה של הרקדנית – הם רואים בו את השלמתה של התנועה – פרשנות לקפיצה, למעוף. אבל לפעמים העפעף המושפל רואה יותר מהעין עצמה, ומפְלִסִי הקמטים על פני האדם בוהים כאספסוף של עיוורים. אז חייט החרסינה מלא החן מתרוצץ כאסיר שזינק מהדרגש שלו, שהוכה על ידי חבריו, כמו מעסה ספוג אדים בבית מרחץ, כמו גנב מהשוק שמוכן לצעוק את המילה המשכנעת האחרונה שאין כמוה.

בתפיסה שלי את דמותו של מרוויס מבצבצים דימויים כגון: הסאטיר היווני, הזמר האומלל עם הלירה, מדי פעם מסכת השחקן האַוּרִיפִידִי, מדי פעם חזהו החשוף וגופו המיוזע של האסיר הקרוע לגזרים, של שוכן בית התמחווי הרוסי או של חולה במחלת הנפילה. אני ממהר לומר את האמת הממשית. אני נחפז. המילה, כמו אבקת אספירין, משאירה את טעם הנחושת בפה.

שמן הדגים – תערובת של שִׁרְפוֹת, של בוקרי חורף צהובים ושל שומן לווייתנים: טעמן של עיניים תלושות שהתפקעו, טעמו של הגועל שהוקצן לכדי השתאות. עין הציפור, הטעונה בדם, גם היא רואה את העולם בדרכה שלה.

הספרים נמסים כנטיפי קרח שהובאו אל החדר. הכל קָטַן. כל חפץ נדמה לי כספר. היכן ההבדל בין הספר לחפץ? איני מכיר את החיים: החליפו לי אותם כבר ביום ההוא שבו גיליתי את קול חריקת רעל העכברים על שיניה של המאהבת הצרפתייה שחורת השֶׁעַר, אחותה הצעירה של אנה הגאותנית שלנו.⁶³

הכל קטן. הכל נמס. גם גתה נמס. ימי חיינו שהוקצבו לנו, קצרים הם. כף היד מצטננת מהידית החמקמקה של החרב השבירה שאינה מקיזה דם, אשר נשברה ביום קרח ליד המרזב.⁶³

⁶² מנדלשטם מתכוון כמובן למפורסמות שבגיבורות הנואפות של הספרות: אמה בובארי ואנה קרנינה.

⁶³ החרב המתוארת כאן היא נטיפ קרח, שנערים (בני דורם של פרנוק ושל מנדלשטם עצמו) נהגו "לסייף" בו.

אך המחשבה, כמו פלדת התליינים של מחליקי "נורמיס"⁶⁴, שהחליקו פעם על הקרח התכול עם הבועות הזעירות, לא קהתה.

כך המחליקים המוברגים לנעלי הילדים חסרות הצורה, לפרסות האמריקאיות עם השרוכים, מתמזגים לתוכן – אזמלי הרעננות והנעורים – והנעליים המצוידות, שנושאות במשקל השמח, הופכות לקשקשי דרקון מופלאים, שאין להם לא שם ולא מחיר.

הולך וגדל הקושי לדפדף בין דפי הספר הקפוא, הכרוך בגרזנים לאורם של פנסי הגז. אתם, מחסני העצים להסקה – הספריות השחורות של העיר – אנחנו עוד נקרא, נראה. אי שם ברחוב פודיאצ'סקאיה היתה הספרייה המהוללת הזאת, משם הוסעו בחבילות אל בתי הקיץ הכרכים החומים מאת מחברים זרים ורוסים, עם העמודים המידבקים שהקריאה המרובה החליקה אותם כמו משי. העלמות המכוערות בחרו ספרים מהמדפים. למי בור'ה, למי ז'ורז' אונ'ה,⁶⁵ למי עוד משהו מהאלטע זאכען של הספרייה.

ממול היתה מפקדה של מכבי אש עם שער נעול ואטום ופעמון תחת כובע-פטרייה. היו עמודים שקופים למחצה, כקליפת בצל.

התגוררו בהם חצבת, שְנִית ואבעבועות רוח.

בתוך ספרי הנופש האלה, שנשכחו מפעם לפעם בחוף הים, נתקעו קשקשי הזהב של חול הים – איך שלא ניערו אותם, הם הופיעו מחדש.

מדי פעם נפלה מתוכם האשוחית הגותית של השרך, שהושטחה והתכווצה, מדי פעם – פרח צפוני חסר-שם שהפך למומיה.⁶⁶ השרפות והספרים – הרי זה טוב.

אנחנו עוד נראה – נקרא.

"דקות אחדות לפני גסיסתה האחרונה רעמה בשדרת נייבסקי שיירת מכבי האש. כולם זינקו אל החלונות המרובעים מלאי האדים, ואילו אנג'ולינה בוזיו – ילידת פיימונטה, בתו של שחקן נודד עני – basso comico – נעזבה לרגע קט בשקט.

הסלסולים הלוחמניים של קרנות הכבאים התרנגוליות, כמו החום הלוהט, שלא יעלה על הדעת, של האסון המוחלט והמנצח, פרצו אל חדר השינה הלא מאוורר של בית דמידוב.⁶⁷ סוסי הענק עם החביות, הצינורות והסולמות חלפו ברעם, ואש הלפידים לחכה את המראות. אך בתודעה המטושטשת של הזמרת הגוססת הערמה הזאת של השאון הממלכתי הקדחתני, הדהרה המטורפת הזאת במעילי כבש ובקסדות, החופן הזה של הצלילים האסורים והנלקחים

⁶⁴ "נורמיס" היה המותג האיכותי ביותר של מחליקי קרח, תוצרת פינלנד.

⁶⁵ שני סופרים צרפתיים לא מאוד מוערכים. הראשון זוהה עם הזרם השמרני, השני אף כונה "בור'ה לעניים".

⁶⁶ מנדלשטם ממשיך לתאר את התכונות הפיזיות של ספרי החופשות מאותה ספרייה שהוא נזכר בה. בפרט – את המנהג לייבש עלים ופרחים בין עמודי ספרים.

⁶⁷ אנג'ולינה בוזיו, הזמרת שהוזכרה גם קודם, נפטרה ב"בית דמידוב" בפטרבורג. הקטע המופיע כאן במרכאות הוא סוג של סיפור בתוך סיפור עליה, המשולב בתוך "הבול המצרי".

תחת שמירה הפכו לקריאה לאוברטורה תזמורתית. באוזניה הקטנות והמכוערות נשמעו בבירור התיבות האחרונות של האוברטורה ל-Duo Foscari, אופרת הבכורה שלה בלונדון... היא התרוממה ושרה את מה שנדרש, אבל לא באותו קול מתכתי וגמיש שיצר את תהילתה ושהולל בעיתונים, אלא בגוון לא מלוטש היוצא מהחזה של הנערה המתבגרת בת החמש-עשרה, עם הגשת הצליל הלא נכונה ולא חסכונית, שזכתה לנזיפות כה רבות מפּי הפרופסור קאטאניאו... היי שלום, לה טרוויאטה, רוזין, צרלינה."

8.

באותו ערב פרנק לא שב הביתה לאכול ולא שתה תה עם צנימים, שאותם אהב, כמו קנרית. הוא האזין לזמזום המלחמים, המקרבים אל פסי החשמלית שושנה שעירה לבנה מסנוורת.⁶⁸ הוא קיבל בחזרה את כל הרחובות והכירות של פטרבורג בצורה של עותק הגהה לח, עימד את השדרות, כך את הגנים.

הוא ניגש אל הגשרים הפתוחים שהזכירו כי הכל אמור להיקטע, כי הריק והכלום הם סחורה נהדרת, כי תהיה, תהיה פרידה, כי מְנוּפִי הכוזב שולטים בצורות הענק ובשנים. הוא המתין בשעה שהצטברו מחנות הצוענים של העגלונים ושל הולכי הרגל בצד הזה ובצד השני, כמו שני שבטים או דורות עוינים שרבו על ספר המדרכות שכריכתו אבן ואמצעיתו תלושה. הוא חשב שפטרבורג היא מחלת ילדות ושהוא רק צריך להתאושש, לשוב להכרה – וההזיה תתפוגג: הוא יחלים, יהיה ככל האנשים; אולי אפילו יישא אישה... אז איש כבר לא יעז לכונו "איש צעיר". וגם לנשק את ידי הגברות יפסיק. מספיק ודי! גם כן אלה, הארורות, פתחו פה טְריאנון...⁶⁹ לפעמים איזו מכשפה, דובה, חתולה ממורטטת, דוחפת את הטלף שלה לשפתיים, והוא מתוך הרגל – נשיקה! די כבר. צריך לשים קץ לנעורי הכלב האלה. הרי הבטיח לו ארתור יעקבלביץ' הופמן לסדר לו משרה של מתורגמן, ולו ביוון. ואחר כך נראה. הוא יזמין לעצמו קפוטה חדשה, הוא יברר את העניינים עם הסרן קרז'יבובסקי, הוא יראה לו מה זה. יש רק צרה אחת – אין לו שום אילן יוחסין. ואין מאיפה לקחת אותו – אין, וזהו! כל קרובי המשפחה שלו מסתכמים בדודה אחת – דודה יוהנה. ננסית. הקיסרית אנה ליאופולדובנה. מדברת רוסית כמו שד מהגהינום. כאילו בירון הוא לה אח ורע.⁷⁰ זרועות קצרצרות. לא יכולה לרכוס בעצמה שום דבר. ולצדה אנושקה החדרנית – פסיקה.

⁶⁸ כאן מתואר תיקון של פסי החשמלית, והלהבה הלבנה שמתקבלת בעת הפעולה. מנדלשטם אינו מדייק בפרטים הטכניים של שיטת התיקון.

⁶⁹ הטריאנון הגדול והטריאנון הקטן הם ארמונות בוורסאי שהוקמו על ידי מלכי צרפת למען מאהבותיהם. הדודה הננסית יוהנה מעוררת קשר אסוציאטיבי לקיסרית מהמאה ה-18 אנה יוהנובנה, שהחזיקה בחזרה ננסיות וננסים רבים כליצנים, ייעדה ליורשת את אחייניתה אנה ליאופולדובנה (שלא הפכה בסופו של דבר לקיסרית אלא למושללת בלבד), ומקורבה הראשי והמושל מטיל המורא היה הרוון בירון. גם אנה ליאופולדובנה וגם בירון היו ממוצא גרמני והרוסית שבפיהם היתה קלוקלת ("מדברת רוסית כמו שד מהגהינום").

כן, עם משפחה כזאת לא תגיע רחוק. אבל בעצם, מה זאת אומרת אין אילן יוחסין, סלחו לי – מה זאת אומרת אין? יש. מה עם הסרן גוליאדקין? מה עם האססורים הקולגיים ש"אלוהים יכול היה להוסיף להם שכל וכסף". כל האנשים האלה שנזרקו מהמדרגות, נושלו משמם הטוב, ספגו עלבונות בשנות הארבעים והחמישים, כל הפטפטנים האלה, הקשקשנים במעילי גשם מתנופפים, עם הכפפות השחוקות מרוב כביסות, כל אלה שלא מתגוררים כי אם מתרוששים ברחובות סדובאיה ופודיאצ'סקאיה בבתים הבנויים מטבילות קשות של שוקולד האבן, וממלמלים מתחת לשפם: "איך זה? בלי גרוש על התחת, עם השכלה גבוהה?"⁷¹ צריך רק להסיר את הציפוי הדק מהאוויר הפטרבורגי, ואז ייחשף הרובד הסמוי שלו. תחת הפוך הברבורי, הברווזי, האווזי – תחת העננים המעוננים, תחת הפחזניות הצרפתיות של הטיילות הגוועות, תחת העיניים העוינות כמראות של דירות האדונים והמשרתים יתגלה דבר מה בלתי-צפוי לחלוטין.

אבל הנוצה המסירה את הציפוי הזה היא כמו כפית התה של הרופא, הנגועה בדוק האסכרה. מוטב לא לגעת בה.

היתוש דנדן:

"ראו מה קרה לי: אני המצרי האחרון – אני הבכין, השתיין, הצליין – אני נסיך קטון-פצפון – אני רעמסס קבצן צמאדם – אני בצפון נהייתי אפס-אפסון – נשאר ממני כל כך כלום – מתנצל!.."

אני נסיך ביש-מזל – אססור קולגי מהעיר תבי... אותו דבר – לא השתניתי כלל – אוי, אני משקשק – מתנצל...

אני קשקוש. אני כלום. אבקש מחולי החולירע גרניט בגרוש – דייסת עדשים מצרית, בגרוש – צוואר נערה-שפירית.

אני כלום – אשלם – מתנצל.⁷²

על מנת להירגע, הוא פנה למילון לא-כתוב אחד, ליתר דיוק – לרשימונת של המילים הביתיות, שיצאו משימוש יומיומי. הוא הרכיב אותו זה מכבר למקרה של צרות וזעזועים:

"פֶרְסָה" – כך נקראה לחמנייה עם פרג.

"אשנב" – כך אמו כינתה את פלג החלון העליון הנפתח, הגדול, שנטרק כמכסה הפסנתר.

"לא תשחית" – כך אמרו על החיים.

"לא תפקד" – כך אמר אחד הדיברות.

המילים הללו יכולות להספיק לקומקום. הוא הריח את החופן שלהן. העבר הפך למציאות להדהים ודגדג את הנחיריים, כמו משלוח של תה סיני טרי.

⁷¹ כאן טוען מנדלשטם שאילן היוחסין האמיתי של פרנוק אינו משפחתי כי אם ספרותי, שמוצאו מכל אותם האנשים הקטנים של הספרות הפטרבורגית של המאה ה-19: גיבוריהם העלובים של פושקין, גוגול, דוסטויבסקי (בפרט, "סרן" גוליאדקין – לא באמת סרן אלא פקיד אזרחי בדרגה מקבילה – הוא גיבורו של "כפיל" מאת דוסטויבסקי).

⁷² המונולוג הדמיוני של היתוש מחזיר אותנו לנושא המצרי, המגלם כאן את הקיום המתפרק.

בשדה המושלג נסעו כרכרות. מעל השדה נתלו שמים נמוכים בצבע מדי משטרה, שקימצו בהקצבת האור הצהוב, המביש⁷³ משום מה.

הצמידו אותי למשפחה זרה ולכרכרה זרה. יהודי צעיר ספר שטרות חדשים, עם רשרוש חורפי, של מאיות.

"לאן אנחנו נוסעים?" שאלתי קשישה בשל צועני.

"לעיר פֶטְלֵב", השיבה בגעגוע כה קורע לב, שלבי שלי התכווץ מתחושה לא טובה.

הקשישה חיטטה בצרור המפוספס, שלפה סכום מכסף, בדים, נעלי קטיפה.

כרכרות החתונה השחוקות הודחלו והודחלו, התנדנדו מצד לצד כמו קונטרבסים.

נסע סוחר העצים אברשה קופליאנסקי עם תעוקת לב ועם הדודה יהנה, נסעו רבנים וצלמים. המורה הזקן למוזיקה החזיק על ברכיו מקלדת אימונים. עטוף בכנפות מעיל הזקנים מפרוות בונה, התנועע במקום תרנגול שנועד לשוחט.

"ראו", קרא מישוהו שהביט בחלון, "הנה פטלב."

אבל לא היתה שום עיר. אבל ממש על השלג צמחו פרות גדולים של פטל גבשושי.

"אלה שיחי פטל!" הוצפתי בשמחה ורצתי יחד עם כל האחרים, גורף שלג אל תוך הנעל.

שרוכי הנעל נפרמו, וזה גרם לתחושה עצומה של אשמה ואי־סדר להשתלט עלי.

אז הכניסו אותי לחדר הוורשאי⁷⁴ המאוס והכריחו אותי לשתות מים ולאכול בצל.

מרגע לרגע התכופפתי כדי לקשור את הנעל בקשר כפול ולסדר את הכל כמו שצריך – אבל ללא הועיל. לא היה אפשר להחזיר דבר ולא היה אפשר לתקן דבר; הכל הלך הפוך, כמו שתמיד קורה בחלומות. פיזרתי את מזוני הנוצות הזרים ורצתי החוצה אל גן טִבְרִיץ'־סְקִי, ולקחתי עמי את צעצוע הילדות האהוב – פמוט ריק המצופה בשעווה שניגרה בנדיבות, והסרתי ממנו את הקרום הלבן, עדין כמו הינומה של כלה.

נורא לחשוב שחינו הם סיפור ללא עלילה וללא גיבור, העשוי מריק ומזכוכית, ממלמולן החם של הסטיות מהנושא, מהזיות השפעת הפטרבורגיות.

אורורה ורודת האצבעות⁷⁵ שברה את העפרונות הצבעוניים שלה. עכשיו הם מתגוללים כמו גוזלים עם מקורים ריקים פעורים לרווחה. עם זאת, בכל דבר ללא יוצא מן הכלל אני רואה בעיני רוחי את ניצני ההזיות הפואטיות האהובות.

האם המצב הזה מוכר לכם? כשלכל החפצים כאילו יש חום גבוה; כשהם כולם שרויים בעוררות שמחה וחולים: המחסומים ברחוב, התקלפות המודעות על הופעות, הפסנתרים

⁷³ האור או הצבע הצהוב, ובמיוחד לצד תיאורים כגון "מביש", מסמל אצל מנדלשטם את היהדות.

⁷⁴ התייחסות לילדותו של מנדלשטם עצמו, שנולד והתגורר בשנות חייו הראשונות בוורשה, וסבל מאוד מהכאוס הנהוג בבית משפחתו (מה שהוא מכנה בספרו "שאון הזמן" בשם "הכאוס היהודי"). כלומר, ורשה ותחושה של אשמה ואי־סדר הן שני דברים המאוסים בעיניו משחר ילדותו.

⁷⁵ אורורה, או אאוס, אלת השחר במיתולוגיה היוונית־רומית, מתוארת לעתים באפוס ההומרי כ"רודת האצבעות", כצבע הזריחה.

המתגודדים במחסן כמו עדר חכם ללא מנהיג, שנולד לשיגעונות חסרי ההכרה של הסונטות ולמים רתוחים...

אז, אני מודה, אני לא עומד בתנאי ההסגר וצועד באומץ, אחרי ששברתי את כל מדי החום, במבוך המידבק, מכוסה בפסוקיות כמו בקניות אקראיות ועליונות... ועפים אל השק שהוכן מראש העפרונים המטוגנים, תמימים כמו צורותיהן של מאות הנצרות הראשונות, והחלה, החלה הפשוטה, כבר אינה מסתירה ממני שהיא נהגתה על ידי האופה כלירה רוסית מבצק אילם.⁷⁶

והרי שדרת נייבסקי בשנת אלף-תשע-מאות-ושבע-עשרה – פירושה יחידה של מאה קוזקים כבובעי מצחייה כחולים, שפניהם פונות אל כיוון השמש, כמו מטבעות מסובבים זהים של חצי רובל.

אפילו בעיניים עצומות אפשר לומר שאֵלה הם פרשים ששרים. השיר מתנדנד על האוכפים, כמו שקי מתנה ענקיים עם הכשות המוזהבת.

הוא התוספת החמה החופשית לבטישות הקלות, לדנדונים ולזיעה. הוא צף בגובה חלונות הראי האטומים של הקומות השניות על הסוסים הבשקיריים⁷⁷ השעירים, כבדי הראייה, כאילו מאת הקוזקים עצמה צפה על גבי הדיאפרגמה וסומכת עליה יותר מאשר על הרתמות והארנבות.

השמידו את כתב היד, אך שמרו על מה ששרבטתם בצד, מתוך שיעמום, מתוך חוסר מיומנות וכמו מתוך חלום. היצירים השוליים והבלתי רצוניים הללו של דמיונכם לא יאבדו בעולם, אלא תכף ומיד יתיישבו ליד עמודי הצל של התווים, כמו הכינורות השלישיים של בית האופרה מארינסקי, ומתוך הכרת תודה ליוצרם מיד יבשלו אוברטורה ל"לאונורה"⁷⁸ או ל"אֶמְזֶנט" של בטהובן.

איזה תענוג למספר לעבור מגוף שלישי לראשון! כך אחרי כוסות האצבעון הזעירות והלא נוחות אתה מנופף פתאום בידך, מעלה את הדבר בדעתך ושותה מים גולמיים קרים היישר מהברז.

הפחד תופס את ידי ומוביל אותי. כפפת בד לבנה. כסיה. אני אוהב, אני מכבד את הפחד. כמעט אמרתי: "אתו אני לא פוחד!" המתמטיקאים היו צריכים לבנות אוהל למען הפחד, מפני שהוא נקודת הציון של הזמן והמרחב: הם משתתפים בו, כמו שֶלֶבד דחוס משתתף באוהל נוודים קירגיזי. הפחד פורם את רתמות הסוסים כשצריך לצאת לדרך, ושולח לנו חלומות עם תקרות נמוכות ללא סיבה.

לרשותה של התודעה שלי עומדות שתיים-שלוש מילים: "והנה", "כבר", "פתאום"; הן

⁷⁶ כאן יש שתי מטפורות מעולם המאפה. מאפים בצורת עפרונים נאפו ברוסיה בתחילת האביב וסימלו את בואו (מפני שהציפורים הנודדות שבות בעונה זו לארצות הצפון). החלה כאן אינה חלה יהודית, אלא דווקא הקאלאץ' הרוסי, מין לחם לבן קלוע שצורתו עגולה, לעתים עם מילוי.

⁷⁷ גזע נמוך וחזק של סוסים.

⁷⁸ שמה המקורי של האופרה "פידליו" מאת בטהובן.

מתגלגלות ברכבת חצי-מוארת לסבסטופול, מקרון לקרון, עוצרות במעברים בין הקרונות, שם נתקלות זו בזו ומזדחלות הלאה שתי המחבתות הרועמות.

מסילות הברזל שינו את כל הזרימה, את כל המבנה, את כל הקצב של הפרווה שלנו. הן הטילו אותה לשליטת המלמול חסר-הפשר של הברנש הצרפתי מתוך "אנה קרנינה"⁷⁹. סיפורת מסילות הברזל, כמו התיק הנשי של אותו ברנש יום המוות, מלאה בכלי עבודתו של מחבר הקרונות, בהברות הזויות, במילות יחס מתכתיות שמקומן על שולחן הראיות המשפטיות, ומשוחחרת מכל דאגה ליופי ולצורות מעוגלות.

כן, שם, היכן ששמן חם נשפך על מנופי הקטרים הבשרניים – שם היא נושמת, הסיפורת החביבה, כולה נפרשת לאורך, מודדת, חסרת-בושה, מגלגלת על הסליל התאוותני שלה את כל שש מאות ותשע הוורסטאות הניקולאיות,⁸⁰ עם קנקני וודקה מזיעים.

בתשע ושלושים בערב שם פעמיו לעבר הרכבת המהירה למוסקבה הסרן לשעבר קרז'י'נובסקי. הוא ארז במזוודה את הקפוטת של פרנוק ואת הטובות שבחולצותיו. הקפוטת אספה את סנפיריה ונשכבה במזוודה בצורה יפה במיוחד, כמעט בלי להתקמט – כדולפין צמר שובב, שהיא דומה לו בגזרתה ובנשמתה הצעירה.

הסרן קרז'י'נובסקי יצא לשתות וודקה בתחנות לובאן ובולוגויה, ומלמל תוך כדי כך: "סוארָה-מוארה-פוארה" או קשקושי קצינים כלשהם. הוא אף ניסה להתגלח ברכבת, אבל לא הצליח.

בתחנת קלין הוא טעם את קפה הרכבות, שמכינים אותו, על פי מתכון שלא השתנה מאז ימי אנה קרנינה, מעולש בתוספת קלה של אדמת בתי קברות או גועל נפש אחר כלשהו בסגנון הזה.

במוסקבה הוא לן במלון "סֶלְקֵט"⁸¹ – מלון טוב מאוד ברחוב מאלאיה לוביאנקא – בחלל מסחרי שהוסב לסוויטה, עם ויטרנית זכוכית מהודרת במקום חלון, שהתחממה להדהים מהשמש.

1927-1928

⁷⁹ "אנה קרנינה" גבר עלוב שממלמל דברים חסרי פשר בצרפתית, מופיע בחלומו של ורונסקי, ולאחר מכן בחלומה של אנה עצמה ביום מותה.

⁸⁰ שש מאות ותשע ורסטאות ניקולאיות הן אורכה של מסילת הברזל המחברת בין פטרבורג למוסקבה, הקרויה על שם הצאר ניקולאי הראשון.

⁸¹ המלון הזה (שכתובתו שונתה כאן במכוון) שימש מאוחר יותר – מאז 1918 – את המשטרה החשאית, על כן זהו רמז להמשך הקריירה של קרז'י'נובסקי.